

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 82-83
(17411-412)

2007 чылдың
июль 17,
вторник

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.00.
Садар өртээ 4 рубль.

КЫЛЫМАЛ ДОШ ОРДУЗУ

Кызыл хоорайның Южный микрорайонда спорткомплекси эрткен чылын-на тудуп эгелээн. Кажан тудугжулар ону тудуп эгелээнде, эрткен чылдың октябрда ажылгалга кириптер сорулганы салып алгаш турганнар. Акшаландырышкын-биле чогуур үезинде хандырып шыдавайн барганындан, тудугну хуусаазында ажылгалга кирип шыдавайн барганнар.

Ам байдал кандыг ирги дээш, тудугга чеде бердим. Бо хүннерде тудуп объектинде ында ажил-иш хайнышкынныг-ла чоруп турар болду. Бо спорткомплекс девискээриниң талазы-биле дыка улуг, тодаргайлап чугаалаар болза, ооң ниити шөлү 34618 дөрбелчин метр. Волейбол, баскетбол, теннис болгаш үш хуреш шөлүнүң хемчээли 2692 дөрбелчин метр. Бо залдарны үн эрттирбес шимчеп турар ханалар-биле үзүктээн турар. Комплексте бир онзагай чүүл кылымал дош ордузун кылып турары болур, ооң хемчээли 56x28. Орта хөккөй-жилер болгаш дошка чуңгулаарына ынактар ойнаары билдингир. Коңкилээр-даа күзелдиг кижилерге, ол дыка таарымчалыг.

Ниитизи-биле тудугда сезен ажыг ажилчыннар 8 бригадада чарлып алган ажилдар турар. Тудугжуларның чугаалап турары-биле алырга, эң-не берге ажилдар дооступ турар. Спорткомплексин ханаларының тудуун колдуу дооскан, ам колдуунда даштындан чылыглаашкынын кылып турар. Ооң-биле немелде тудугларның тудуун база-ла доозарының кырында келген. Тудуг материалдары-биле хандырылгада кандыг-даа хомудалы чок ажилчыннар болду.

Ажилчыннардан айтырып чораш, спорткомплексин тудуунуң удурткучуларының ажилдар вагонунга чеде бердим. «БАМ-СТРОЙПУТЬ» ажык акционер ниитиледиктиң техниктиг директору Анвар Ахмедалиевич Ризаев ажилдар черинде орав болду. Келген херээмниң ужурун чугаалааш, тудугда ниити байдалды чугаалап бээрин диледим;

— Спорткомплексин тудуун эрткен чылын-на доозуп болурунун аргазы турган, хамыр ужур акшаландырышкында үскеш туруп берген. Эрткен чылын-даа акшаландырышкын, бо чылын-даа акшаландырышкын турар. Тудугну ниити дөзевилел-төлевилел талазы-биле өртээ 264 млн. рубль, оон чүгле 3 млн. рубльди ТР-ниң Чазаандан алдывыс. Тудуг материалдарын садып алырынга болгаш ажилчыннарның ажил төлеверин төлээринге боттарывыстың акша-хөрөңгивисти салып турар бис. Ол акшаны бесин төнүп эгеледи. Ол акшаны кажан эгидип бээрин билбестир мен. Берге-ле хевирлиг.

Шак-ла мындыг спорткомплекси бир дугаарында Москвага

«БАМСТРОЙПУТЬ» ажык акционер ниитиледиктиң техниктиг директору Анвар Ахмедалиевич Ризаев.

Ажылгалга кирер тудугда

ОБЯ-ның бодунга туткан болду. Ам «Чаңгыс демниг Россия» партиязының шугуму-биле чуртта 60 хире мындыг спорткомплексин тудуп турар. Мындыг тудугларны 4-5 айлар иштинде тудар боор чүве-дир. Чүге дээр-ге, ол черлерде акшаландырышкын биле тудуг материалдарының хандырылганында кандыг-даа бергедээшкыннер турбайн турар. Бисте бир талазында, акшаландырышкында кончук нарын байдал тургустунуп турар. Ийиде, тудуг материалдарын Саян ажыр сөөртүрү-биле база-ла шаптыктап турар.

— Анвар Ахмедалиевич, бо күзүн черле ажылгалга кириптер арганар бар бе?

— Акшаландырышкын болур болза, ажылгалга кирер. Тудугнуң эң-не кадыг ажилдары дооступ турар. Сөөлзүреді нарын монтаж ажилдары эгелей бээр-ге, бедик мергежилдиг ажилчыннарны эккээр мен.

Мында ийи дугаар нарын айтырыг, котельная тудуун дүрген эгелээри болур. Черин тускайлап берген болгаш котельнаяның фундаментинин турар черин казып каан. Ам чүгле Барнаулдун котельная дериг-херекселдерин бүдүрүп үндүрүп турар завод биле ТР-ниң Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый яамызының дугуржулгасындан хамааржыр. Ол котельная чүгле спорткомплексин чылыг-биле хандыраар эвес, оон чанынга тудар Будда хүрээзин болгаш бичи бажынарның тудугларын чылыг-биле хандыраар апаар. Бир эвес чылыг дугайында айтырыгны шийтирлөөс болза, спорткомплексин ажылгалга киририниң дугайында кандыг айтырыг турар боор.

Бистен хамааржыр шупту айтырыгларны шийтирлеп тур бис. Трансформатор подстанциязын тургускан. Суг хандырылганы, канализация болгаш телефонизация айтырыгларын шийтирлээн болгаш ооң шупту документилери белен. Спорткомплексиниң балансынга бээри амдызында шийтирлеттинмейн турар. Штатты амдан эгелээш тургузары чугула. Бо дээр-ге кончук нарын тудуг-дур, ооң ажылдакчылары тудугнуң эгезинден турар көрүп, билип алыры эргежок чугула. Бо комплексти ажылгаарынга бедик мергежилдиг специалистер херек. Тывага кажан-даа шывыгыг дош тудуглары турбаан болгай. Оларындыг шөлгө ойнап-даа көрбээн, ажылгал-даа көрбээн. Мээң бодап турарым-биле алырга, үе эрттирбей мындыг шөлдерлиг регионнарже специалистерни өөредип

чорудары чугула. Арга-дуржулгалыг тудугжу болгаш Анвар Ахмедалиевич дыка-ла хейнү чугаалады ийин. Комплекстин кырын шывар каркасты кылып дооскан, сантехника болгаш иштики шеверлел ажилдары, чылыг изоляциязы доостурунун кырында келген. Кол берге ажилдар колдуу доступ турар тудуг болду.

Акшаландырышкын айтырыгына хамаарыштыр ТР-ниң Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый яамызынга барып четтим. Яамының сайыдының ораакчызы Биче-оол Чадамбаевич Ооржактың харылааны болза;

— Бо айтырыг талазы-биле бо чылдың июль 2-де ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги ораакчызы Ш.С. Иргит-биле болган хуралга сайгарып чугаалашкан бис. Ол хуралга бо тудугга хамаарылгалыг яамыларның, ведомстволарның болгаш тудуг организацияларының төлээлери киришкен. Спорткомплексин тудуун долузу-биле федералдыг бюджеттен акшаландыраар кылдыр көрдүнген. Ол акша бүде бээр.

Спорткомплексин даштыкы инженер четкилериниң дөзевилел-төлевилел езугаар өртээ 57 млн. рубль, оон иштинде 16380 муң рубльди республика бюджетинден акшаландыраар көрдүнген. Котельнаяга хамаарыштыр чүңү чугаалап болурул дээр-ге, оон дериг-херекселдери удавас Барнаулдан чедип келир. Оон өрткө хөлезинин төлээриниң айтырыгын шийтирлеп турар. Ол-ла хуралга «Кызыл хоорайга бүгү талагы спорткомплекс» тудуунун объектиниң төлевилел документациязын бадылаарын» ТР-ниң Чазаанга киририн ТР-ниң Чазааның Капитал тудуг эргелелинге

дааскан болгаш өске-даа хамаарылгалыг яамыларга даалгаларны берген. ТР-ниң Чазааның талазындан бо тудуг объектин дүрген ажылгалга кирир талазы-биле тодаргай хемчеглер алдынып турар.

Кижі бо спорткомплексин долгандыр кылаштап тургаш, оон улуун шынап-ла магадаар. Шак мындыг тудуг республикада чок. Ат-алдарлыг чаңгыс чер чуртуувус — Сергей Шойгунун ачызы-биле кылдынып турар тудуг-дур ийин. Ол Тывага чораанда албан-на бо комплекске келгеш, тудугнуң канчаар чоруп турарын сонуургап турар дээрзин Анвар Ахмедалиевич чугаалап орду.

Бо спорткомплекске ажылгаар спортчу дериг-херекселдерни 150 млн. рубльге саткаш, ону шуптузун эккелгеш Тываның Чазааның Капитал тудуг эргелелиниң складтарында шыжап каан чыдар. Ында чүгле спортчу дериг-херекселдерден аңгыда, комплекске ажылгаар дизельдиг хөдөлдиркичлер, соодукчу тургузулары болгаш дош белеткээр машиналардан эгелээш шуптузун эккел каан. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тудуг объектин ажылгалга кире бээр-ге, ону долдурлар азы өскээр чугаалаарга, орта ажылгаар шупту дериг-херекселдер складта манап чыдар.

Тудугнуң кол удурткучу Анвар Ахмедалиевичниң акшаландырышкындан муңгарап олур айтырыгы бо хүннерде шийтирлеттин бээр аргазы тургустунуп келген. Федералдыг бюджетте көрдүнген акша ол үезинде демей-ле чедип кээр. Онза кичээгейни тудугнуң шынарынче угландыраары чугула. Бо дээр-ге республиканың төөгүзүндө туруп көрбээн тудуг-дур.

Бо спорткомплекске ажилдаар кадрлар айтырыгына А.А. Ризаевтиң сагыш човап олурары чөптүг. Бо айтырыгы ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилели амдыгааштан эгелээш кичээгей салыры эргежок чугула. Ол хире нарын спорткомплекске ажилдаар бедик мергежилдиг специалистер эргежок чугула. Ооң-биле чергелештир спорткомплексин ажаап, тудар бедик мергежилдиг техниктиг специалистерни канчаар өөредир деп айтырыг база тургустунуп кээр чадавас. Комплекстин тудуу дооступ орав болганда, олар тудугжулар-биле деңге орта ажилдал тургаш өөренип, билип алыры артык эвес-ле боор деп бодаар-дыр мен.

Тываның спортчулары шагда-ла делегей ареназынче үнүп эгелээш болгай. Бо спорткомплекс ажылгалга кире бээр-ге, бистин спортчуларывыска улуг деткимче, үнелиг белек болур дээрзи билдингир. Ону чүгле спортчулар эвес, Кызылдың чурттакчылары четтикпейн манап турар.

Сергей ХЕРТЕК.
Василий Балчы-оолдун тыртырган чуруктары.

Культура амдыралы

ЧАҢЧЫЛЧААН СПАРТАКИАДА

Эрткен дыштаныр хүннерде каас-чараш Чагытай хөлдүн эринге республиканың культура ажылдакчыларының спартакиадазы болуп эрткен.

Аңаа найысылал Кызылдың болгаш кожууннарның культура одагаларының төлээлери тус-тус командаларны тургузуп алгаш, уран чүүл болгаш спортчу хемчеглерге күжүн шенжиш, язы-бүрү маргылдааларны болгаш мөөрейлерни эрттирген. Ниитизи-биле культура ажылдакчыларының бо чылгы спартакиадазынга 17 команда киришкен.

Спартакиаданың байырыг ажылдакчылары ТР-ниң культура болгаш коммуникациялыг информация политиказының сайыды Вячеслав Донгак, ораакчы сайыт Виктор Чигжит олар киришкеш, солун утка-шынарлыг маргылдаа болгаш мөөрейлерге чедишкынниг кириштишаан, эки дыштанып алырың коллегаларына күзээн.

Культура ажылдакчыларының спартакиадазының шилчип чоруур кубогун бо удаада чеди-хөлчүлөр чаалап алган, ол дугайында бистин корреспондентиниң чүүлүн субботаңың «Шын» солундан номчуур силер.

«БАЙЛАККА» ААЛДАП ЧОРААН

Кызыл кожуунуң Каа-Хем суурда Солан Базыр-оол аттыг культура төвүнүң чогадыкчы коллективи «Байлак» уруглар лагеринге аалдап чедип, солун программалыг концерт-оюнун бараалгаткан.

Танцы бөлүүнүң удурткучу Рада Дактаалайның тургусканы танцы-самны, Сайырмаа Оюнун, Күдерек Шалыктын, Айланмаа Ондарның хөглүг-баштак оюн-баштак көргүзүүн болгаш уругларга таарышкан ырларын «байлакчылар» демниг адыш часкаашкынары-биле уткуп, үдээн.

Культура төвүндө уран чүүл удурткучу Розалия Хадисовна Закирова удурткан чогадыкчы бөлүк уругларның чайгы дыштанылгасы утундурбас солун эртсин дээш, чогадыкчы езу-биле ажилдал, моон сонгаар-даа уруглар лагерлеринге оюн-тоглаалыг чедери планнап турар.

БАЙ-ТАЙГАНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Эрткен дыштаныр хүннерде Бай-Тайга кожуун Наадымы болуп эрткен.

Аңаа чыл дугузунда көдээ ажил-агыйлыг кожуунуң чедишкыннерин түңнөп, эки көргүзүлгелерни чедип алган малчыннарны, механизаторларны, ногаажыларны болгаш хууда ажил-агый удурткучуларын шаңнап мактаан. Бай-Тайга кожуун чагыразының баштыгы Михаил Сентябрович Монгуш мурнакчыларга изиг байыр чедирбишаан, оларга акша шаңналдарын болгаш өртөктиг белектерни тывысқан.

Байырлалды спортчу маргылдаалар улам каастаан. Хол бөмбүүнге, чадаг чарышка, мергелээринге, шыдыраага кожуун төвү Тээли суурдан болгаш сумуларыннан командалар күжүн шенешкен. Кожуун Наадымы бүгү кончук ынак оюну хуреш-биле доозулган. Сүт-Хөлдөн анык мөге Мөрген Ооржак шүүлген. **Бистиң корр.**

Республиканың Баштыңы хөй-ниити-биле ужуражыр

Республиканың В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга бо чылдың июль 20-де 18.00 шакта Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун албан-дужаалга киргениниң 100 хонунга тураскааткан хөй-ниити-биле ужуражылгазы болур. Залга микрофоннарны тургузар, оларны дамчыштыр күзөлдиг кижилер республика баштыңына күзээн айтырыгларын салып болур. Кирири хостуг. **Оргкомитет.**

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижин-биле Т.О. Баадырны шаңнаар дугайында

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының ЧАРЛЫЫ
Көдээ ажил-агыйны хөгжүдеринге салышкыны болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Эрзин кожуунун Мөрен сумузунда картофель-ногаа өстүрер бригаданың бригадири **Тамара Ооржаквна Баадырны** Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижин-биле шаңнаар.
Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол
Кызыл хоорай 2007 чылдың июль 13 №121

Июль 13-те Тыва Республиканың Чазааның хуралдаар залында Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның база кожуннарның чагырга даргаларының киржилгези-биле «2007-08 чылдарның одалга сезонунун үезинде одалга-энергетика комплекзинин, чурттаар оран-сава-коммунал ажыл-агыйының болгаш социал адырның объектилеринин ажылдаарына белекел ажылдарын чорудуп турарының дугайында», «Республиканың көдээ ажыл-агыйларында мал чемин белекээринин болгаш чагыгы мал семиртилгезинин сезонунун чоруттунуп турарының дугайында», «Малчынарның республика Наадымын эрттиреринин чурумунун болгаш ону белекээринге жемчеглер дугайында» база «2007 чылдың бирги чартында мурнады көргөн национал төлевилелдерни боттандыраарының түнелдеринин дугайында» хуралды Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы С.И. Тен башкарып эрттирген. Үстүнде айтылган айтырылгарга хамаарылгалыг сайыттар, организация-ведомстволарның удуртукчулары база хуралга олурушкан.

Бирги айтырыг талазы-биле илеткелдерни Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыды М.К.Анай-оол, ТР-ниң оруктранспорт комплекзинин болгаш харылааның сайыды О.С.Саая, ТР-ниң өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайыдының оралакчызы, ТР-ниң күш-ажыл болгаш социал политика сайыды К.Т.Даваа, ТР-ниң кадык камгалал сайыды А.Д.Ооржак болгаш өскелер-даа кылган.

Кажан бирги айтырыг талазы-биле илеткелдер чоруп турда, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол чай-хос аразында хуралга келгеш, чаңгыс илеткел дыңнааш, оон түнел үндүрүп, элээн чемелээшкенин чугааны кылган. Чазак Даргазы кышка белекел айтырыгы бо хүннерде эңне мурнады көөр айтырыгы болурун, ооң чугулазын онзалап демдеглээн. Чамдык, чижээлээрге, Чеди-Хөл кожун чагырга даргазының хуралда келбээнин ол оон харысалга, сонгукчуларына

линде кышка белекел ажылдарын конференцияда сайгарып, чугаалажып эгелей берген. Бо дээрге анаа-ла теманы чугаалажып турары ол эвес-тир, а РФ-тиң Президентинин Чарлыының күүселдези-дир, ынчангаш август 15-ке чедир кышка белекел ажылдарының илеткелдерин белеккээн турар бис. Ниилелдин энергетика талазы-биле айыыл чок чоруун хандыраары – эрге-чагырганы, оон иштинде муниципалдык эрге-чагырганы сонгуп алырывыстың ужур-утказы ол ышкажыл. Бир эвес силер Федералдык Хоойлуну ажыдып көөр болзунарза, ында 131-ги эгеде эрге-чагырганың эң кол сагыш-

организацияларның талазы-биле илеткелдерде акшаландырышыкын талазы-биле медээлер чогуун шүгүмчүлөп, кошкак илеткелдерге кызыгаарланган ажыы чогуун, а билектерни сывыртынгаш, чүткүлдүг ажылдаарын Чазак Даргазы удуртукчуларга дааскан. Маңаа чүү чүве чедер-четпезин, агар септелге эвес, а байдалдың берге, чайлаш чок апарганы-биле капитал септелге ол-бо черлерге херегин, кайда чүү чедер-четпезин чугаалаар ужурлуг турганын Шолбан Валерьевич онзалаан. А бөгүн, июль 13-те чыгып келгеш, акшаландырышыкын талазы-биле чамдык медээлер чогуун бот-боттарывыска чугаалап турарывыс кон-

көрдүнген чаңгыс-ла улуг байырлалывыс – Наадым дугайында база Чазак Даргазы чугаалаан. Бо чылын Наадымны Кызылга эрттирери, ону көдээ ажыл-агый талазы-биле мурнакчы болган кожунга эрттирер дээнивин ойталаанывыс ол эвес, а чарт угаан-биле 2008 чылда мурнакчы болган кожун чагырга даргазынга джип машина бээрин аазаанын Чазак Даргазы катаптап сагындырган. Чаа Чазак ажылдап эгелээ-ле чаа-ла үш ай болганын, а ол үеде кандыг-бир кожунну мурнакчы кылдыр тодарайтары канчап-даа болдунмазын, конкурс чарлаан болганда, ол бир чыл хуусаа дургузунда чоруттунар, а келир чылын мурнакчы болган кожунга Наадым байырлалын езулуг-ла көдээ ишчилерни алгап-мактап байырлап эрттирерин Чазак Даргазы чугаалаан. Ынчангаш келир чылдың бюджетинге Наадым эрттирер алдар-хүндүнү чаалап алыр кожунун бюджетинче шилчидер акша-хөреңгини база кириер. Наадым байырлалы көдээ ишчилерни байырлалы чүве болганда, ону езулуг-ла көдээ ишчилерни алгап-мактаары-биле, мурнакчылар чонга олардан үлегер алыры-биле көргүзөр сорулгалыг кожунга эрттирер дээн саналындан Чазак дедирленмес дээрзин (янзы-бүрү үзел-бодалдар, саналдар, шуугаазынар үнүп турар уржундан) Шолбан Валерьевич медеглээн.

Ийги, үшкү, дөрткү айтырыглар талазы-биле илеткелдерни дыңнааш, сайгарылгаларны чоруткаш, чугаалашкан айтырылгарга хамаарыштыр айтышыкынарны Чазак Даргазының бирги оралакчызы С.И.Тен удуртукчуларга берген. Каң-оол САТ.

Ш.Кара-оол:

«ООН АРТЫК ЧУГУЛА СОРУЛГА ТУРБАС!»

хүндүткел чогуун илереткени ол дээрзин айтыкан. Хову-Аксының ЧЭТ-и чылда 20 млн. рубль карылгалыг болуп турда, мындыг тоор чүүл чок хамаарылга кончуг багай салдарлыг дээрзин ол чугулаан. Кышка белекел ажылдарын август 15-ке чедир дооскан турарын чедип алырынга хамаарыштыр Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путин Чарлык үндүргенин айтыкш, ынчангаш удуртукчу кижжи бүрүзү бодунун кожунунга, хоорайынга ээ бооп, кышка белекел ажылдарының штавын тургускаш, хүннүн-не хуралдап, кылыр ажылдарны кижжи бүрүзүнге тодаргайлаарынче кичээнгейни угландыраарын ол чугаалаан.

—Силер шупту көргөн боор силер, дүүн федералдык даңзы езугаар, федералдык округ деңне-

салыр айтырыгы чогуун-на кышка белекел ажылдары, коммунал ажыл-агыйының чогуучалыг ажылдаарын хандыраары дээнин номчуур силер. Губернаторларны албан-дужаалдарындан хостаар таварылгалар, бирги чергеде, кышка белекел ажылдарының хараазы-биле, азы, өскээр чугаалаарга, оларның багай белекелден болган дээрзин чугаалазымза, ында чажыт чүү-даа чок боор – деп, Чазак Даргазы элдээрткен.

Оон аңгыда мында чыгып келгеш, кышка белекел ажылдарын чүгле чугаалажып каар эвес, а бо ажылдың кончуг чугулазын кижжи бүрүзү медеведишаан, айтырыгының шыңгыы контрольга ап ажылдаарын Шолбан Валерьевич дыңнаткан. Бөгүнге чедир чамдык

чуг багай-дыр. Ол ыңдыг болбас ужурлуг дээрзин Чазак Даргазы айтыкан. «Мен маңаа илеткеп каарымга, ол-ла, контроль хүлээлгезин эрте берген мен деп бодаары шын эвес. Бис мында тодаргай кылыр ужурлуг чүүлдерни сүмележип ап, даарта айтырыгы кандыг-даа деңнелге шитпирлээри-биле чыгып келген бис. Чүге дээрге, республикада байдал дээш харысалгалыг эрге-дужаалдык кижжи болганымда, бүгү-ле сонургалдыг тургузугларга кышка белекел ажылдарын эң-не мурнады көөр айтырыгы деп көөрүн база бюджет хоойлузунда көрдүнгени езугаар бирги ээлчегде акшаландыраарын дагып тур мен. Оон артык чугула сорулга турбас! — деп, Чазак Даргазы түннээ.

Тываның Конституциясында

ЧУРУМ ЧУДАРЫ НЕГЕТТИНИП КЕЛГЕН

Абаканга көөрде, чүге Кызылда чурттаар оран-сава-нын өртээ улугул? Тудуг объектинин тендер садыглаашкынын тургустунган өртээ 19 млн. рубль-биле чүге ойнап ал турарыл, а түнелинде объектинин тудуунга 150 ажыг млн. рубльди салып турар, а херек кырында ол чедир туттунмай артып турар. Тудуг организацияларында чүге доктаамал ажылдап турар бригадалар чогул, а чаа объект бүрүзүнге чаа бригадалар тургузарын чүге күзеп турарларыл?

Бо болгаш оон-даа өске айтырылгарны июль 12-де ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол биле Тываның тудуг организацияларының удуртукчулары-биле болган ужуражылгага сайгарып чугаалашкан. Чазак Баштыңы чыылганнарның кичээнгейинге, республиканың социал-экономикиг хөгжүлдээинге тудуг адырының кирип турар үлүг-хуузу онзалап демдеглээн, ону көскүлөң кылдыр тургузары чугула болгаш Тывага чаа чурттаар оран-сава тудуунга деткине бээрин, бодунун тудуг баазызын тургузары чугула дээрзин айтыкан.

Сергей Сафрин («Сельстрой» КХЭ) объектинин үезинде ажылгалга кириер болгаш тудугнуң шынары дээш, харысалганы бодунга алып, тудуг объектининге чиңгине керээлиг организация чок болуп турар дээн чидиг айтырыгы көдүрген. Объект бир холдан бир холче дамчып чоруп турар, дыка хөй акша-хөреңгини шингээди ап турар, ынчалза-даа ону

ажылгалга кириер талазы-биле кым-даа харыылавайн турар. «Бис тудугдан билдинмес бизнести үндүрүп турар бис. Ол бизнес-биле шупту ажылдап турар аларган. Тудугжулар болгаш тудугжу эвес кижилер» дээш, С.Сафрин улаштыр чугаалады — «Садыглаашкын эгелээр бетинде-ле оон тиилекчизи кым болуру шуптузунга билдине бээр. Ол тиилелге дээш чечени төлээнил?»

«Мен тудугга 1964 чылдан бээр ажылдап келдим — деп, тудуг ажылының хоочуну Иван Остапец («Су-48» КХЭ) чугаалааш-Тудугга мындыг харысалга чок чорук кажан-даа турбаан. Мону харын ниити Россияда байдалча чаа каап болурула ыйнаан. Ынчалза-даа Абакан-ның болгаш Красноярскиниң тудугжулары чүге салдар чедирбейн турарыл?»

«Тыва тудуг» ААН-ниң удуртукчуу Маадыр-оол Кыргыс тендер комиссияларын тургузарынче кичээнгейни угландырган, оон составынче үндүрүг инспекциязының төлээлери болгаш эрге-хоойлу органның экономиктиг кем-херек үүлгедиишкени-биле демисел чорудар талазы-биле органның кезектери кирбейн турарын айтыкан. «Бодунун ажылчын аңгызын чемгерери-биле тудуг материалдарының бодунун бүдүрүлгезин деткири чугула. Тудугга арга-дуржулга солчулганың дугайында утуп болбас» — деп, М.Кыргыс чугаалаан. Чыл бурунгаар тудугжуларның съездинге оон профессионал эвилелин тургускан-

даа болза, мынчага чедир оон ажылчын органы тургустунмаанын ол бодунун чугаазына демдеглээн.

Чазак Даргазының бирги оралакчызы Шолбан Иргит инвестиция объектилерин акшаландыраарында шын эвес чүүлдер барынче кичээнгейни угландырган, янзы-бүрү тудуглар талазы-биле бюджет акша-хөреңгинин чашканнап турар болгаш түнелинде ону доозарына сонургалдыг эвес. Оон бодал турары-биле алырга, Тывада тудугнуң амгы байдалы чогуур негелдээинге дүүшпейн турар болгаш тудуг индексинин бадырған системазын ажыглап турары тургустунганын демдеглээн.

«Жилье» КХЭ-ниң удуртукчуу Владимир Гавриленконун бодал турары-биле алырга, объектинин үезинде ажылгалга кириеринге керээлиг организация биле чагыкчының ийи талазы харысалганын быжыглаары эргежок чугула. Турум эвес акшаландырышыкын дээш харысалганы Чазактын Капитал тудуг эргели бодунга алып.

Хуралдың киржикилерини онза кичээнгейни тудугга кадрлар айтырыынче угландырган. Тудуг үлетпүрүнүн чок болуп турары-биле садыглаашкынын дөзевилел-телевилел документизи чокка эрттирип турар, объект бир керээлиг организациядан өскезинче шилчип чоруп турда хүлээдирикти болгаш хүлээп алырының аныктын тургуспайн турар, акша-хөреңгини чарыгдааны дээш контроль чок.

Хуралдың түнелин үндүрүп тургаш Шолбан Кара-оол, Чазак тудуг адырына чурумну тургузар сорулганы салып турарын демдеглээш, бюджет акша-хөреңгинин кажарлаар кандыг-даа фактылар, коррупция хемчег алдынмай артпас, «Күрүнеде ол талазы-биле курлавырлар болгаш акша-хөреңги четчир» дээн. Ынчангаш Чазак Даргазы тудугжуларга «Чүгле беринер дивейн, ынчалза-даа күрүнеге беринер. Чылдың-на инвестиция программаның талазы-биле тудугжулар 1 млрд. ажыг рубльди шингээди ап турар. Ынчалза-даа ол түндүн үндүрүг шилчидилгези 50 млн. рубльден ашпайн турар. Бүдүрүлгени хемчээли үндүрүг системаның тургускан хемчээлинден ажып турза-даа, силерниң хөй кезинер үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазы-биле ажылдаарын күзеп турарлар. Бо адырга көскү чүүл турар дугайында дугуржуп алыңар. Тендер садыглаашкынынга көскү чүүл турарын бистер хандыраалы, силер үндүрүг онаарын көскү кылдыр тургузуңар» деп, кыйгырыгы салган.

Республиканың тудуг сайыдының албан-дужаалын ээлеп турар Александр Свинцовтун бодунун кузели-биле үнүп турарының дугайында Ш.В. Кара-оол дыңнаткан. Сайыттын хүлээлгезин күүседиринге Биче-оол Ооржакты томуйлаан. Ужуражылганың мындыг хевирин квартал санында эрттирерин шитпирлээн.

Чазактын парлалга албаны.

Культура болгаш уран чүүл

ЧАА ЫРДАН ДЫҢНААН БОЛЗА

Ындынын аялгага үдеттирип, чараш үнү-биле ырлап турар ыраажыларны кым магадавас боор. Найысылал Кызылывыстың театрынга, филармониязынга концерттер удаа-дараа болуп турары өөрүнчү. Ынчалза-даа бистерге бети Каа-Хемниң Хербис даг талазында чурттап турар улуска арай таарымча чок чүүл бар. Концерттер б-7 шакта эгелээр, ол эгелээрде шагындан ыяап-ла озалдап эгелээр. Концерт барык 9 шак ажып турда тараар. Ол үеде кудумчу автобустары эвээжеп калган боор. Кудумчуларда чырыыр сайгылгаан деп чүве шуут чок, бажыңга чедип алыры дыка берге. Эзирик аныктар чөңгээлиг сөс октап, орук доза бээри бо-ла болгулаар.

Бистиң Тывавыста ада-ызыгуур салган салым-чаянныг оолдар, кыстар хөй. Олар делегейни дескиндр эргип, хамыкты кайгадып чоруп турар. Хомуданчы чүве, бистер ол артистеривисти танывас боор-дур бис: арнын-даа, адын-даа. Уруг-дарыг-даа оларны танывас. Кайда-чүде Москвада артистерниң дөгезин таныыр, ол хиреде боттарывыс талантылыг аныктарывысты танывас. Бо акша-төгери берге үеде аныак артистер концерт үндүрүп, гастрольдап турар харык чок-ла ыйнаан харын, оода телевиденинге удаа-дараа көргүзүп турза, чон оларны танып алгай.

Чоокта чаа чүгле адын дыңнааным аныак артист Сайдаш Монгуш-биле таныжып алдым. Аажок чараш ырлар артист! Боду хүндүлээчел, биче сеткилди оол чорду. Танып алганымга дыка өөрүүр-дүр мен.

Сарыг-оол САНЧЫ.

Кызыл кожун.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринин фельдшер-акушер пунктуларының эмчи персоналынга, эмчилерге, фельдшерлерге болгаш эмнелгениң дүрген дуза чедирер эмчи сестраларынга 2007 чылда акша төлеверин боттандыраарының чурумунуң дугайында
2007 ч. январь 29 №149 Кызыл хоорай

«Фельдшер-акушер пунктуларының эмчи персоналынга, муниципалдыг системаның кадык камгалалының эмчинин дүрген дузаны чедирер албан черлеринге болгаш кезектеринге (а оларда муниципалдыг тургузуларның девискээрлеринде Россия Федерациязының субъектилеринин эмчинин дүрген дуза чедирер кадык камгалалы болгаш кезектери чок болур болза) 2007 чылда субсидиялар болгаш федералдыг бюджеттен, Россия Федерациязының субъектилеринин бюджеттеринден акша төлээрин, бээринин чурумунуң дугайында «Россия Федерациязының Чазаның 2006 чылдың декабрь 30-де доктаалының 4 пунктунун күүседир, Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринин фельдшер-акушер пунктуларының эмчи персоналынга (фельдшер-акушер пунктуларының эргелекчилеринге, акушерлерге, эмчи сестраларынга, ооң иштинде патронаж эмчи сестраларынга) болгаш дүрген дуза чедирер эмчи сестраларынга акша төлеверин чогуур үезинде боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Дараазында чүүлдерни бадылаар:

Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринин фельдшер-акушер пунктуларының эмчи персоналынга (фельдшер-акушер пунктуларының эргелекчилеринге, фельдшерлерге, акушерлерге, эмчи сестраларынга, ооң иштинде патронаж эмчи сестраларынга) болгаш эмчинин дүрген дузаны чедирер эмчилерге, фельдшерлерге (акушерлерге), эмчи сестраларынга (мооң ыңай эмнелге ажылдакчылары деп бижиир) акша төлеверин боттандыраар чурумунуң Дүрүмү;

эмнелге ажылдакчызы-биле күш-ажыл керээзинге немелде дугуржулганың чаңгыс аай майының хевирин;

Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринин фельдшер-акушер пунктуларының эмчи персоналынга (фельдшер-акушер пунктуларының эргелекчилеринге, фельдшерлерге, акушерлерге, эмчи сестраларынга, ооң иштинде патронаж эмчи сестраларынга), эмчинин дүрген дузаны чедирер эмчилерге, фельдшерлерге (акушерлерге), эмчи сестраларынга акша төлевериниң саң-хөө хандырылганының схемазын.

2. Тыва Республиканың Кадык камгалал ямызынга:

эмчи ажылдакчыларынга акша төлеверин боттандыраары-биле тодараттыңаннарның саң-хөө хандырылганының болгаш акша-хөреңгинин учедунуң талазы-биле Тыва Республиканың кадык камгалалының албан черлеринин удуртукчуларынга методиктиг рекомендацияны 2007 чылдың февраль 1-ге чедир белеткээр;

эмнелге ажылдакчыларынга акша төлеверинин акшаландырышыкынының түңнел чагыын Тыва Республиканың Саң-хөө ямызынга ай санының 27-ге чедир кириер; эмнелге ажылдакчылары-биле күш-ажыл керээзинге немелде дугуржулганы Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринин удуртукчулары чарган турарын хынаарын хандыраар;

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың январь 29-та хүлээп алган №129 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринин фельдшер-акушер пунктуларының эмчи персоналынга (фельдшер-акушер пунктуларының эргелекчилеринге, фельдшерлерге, акушерлерге, эмчи сестраларынга, ооң иштинде эмчинин патронаж сестраларынга) болгаш эмчинин дүрген дузаны чедирер эмчилерге, фельдшерлерге (акушерлерге), эмчи сестраларынга акша төлеверин боттандыраарының чурумунуң дугайында
ДҮРҮМ

1. Тыва Республиканың эмнелге албан черлеринин фельдшер-акушер пунктуларының эмчи персоналынга (фельдшер-акушер пунктуларының эргелекчилеринге, фельдшерлерге, акушерлерге, эмчи сестраларынга, ооң иштинде патронаж эмчи сестраларынга) болгаш эмчинин дүрген дузаны чедирер эмчилерге, фельдшерлерге (акушерлерге), эмчи сестраларынга, Тыва Республиканың Кадык камгалал ямызының

Россия Федерациязының кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө ямызының тургусканы субсидияларны ажылдап турарының дугайында отчету Кадык камгалалының болгаш социал хөгжүлдениң талазы-биле федералдыг агентилелге ай санында дараазында айның 15-ке чедир бээр;

эмнелге ажылдакчыларынга акша төлээрин боттандыраарынга тускайлаан акша-төгерикти айтыкан сорулгага долузу-биле чогуур хуусаазында чөптүг ажылдап турарын эмнелге-профилактика албан черлеринин удуртукчулары харыылаарын дагзыр; чонга баштайгы эмчи-арыг-шевер дузаны чедирер турарының хыналдахайгааралын боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринин фельдшер-акушер пунктуларының эмчи болгаш эмчинин дүрген дузаны чедирер персоналдың ажыл-чорудулганының шынарынга үнелелди 2007 чылдың февраль 15-ке чедир бадылаар.

3. Федералдыг бюджеттен берген эмнелге ажылдакчыларынга төлээр субсидиялар акша-хөреңгизин долу хемчээлди-биле чогуур хуусаазында акшаландыраарын Тыва Республиканың Саң-хөө ямызы тургустунган чурум езугаар хандыраар.

4. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулар чагыргаларының баштыңнарынга сүмелээр:

эмнелге ажылдакчыларынга төлээр акшаның чагыын Тыва Республиканың Кадык камгалал ямызынга ай санының 25-ке чедир кириер;

ай санында дараазында айның 10-га чедир субсидияларның доктаатыңган чурум езугаар ажылдакчыларны турарының дугайында отчету Тыва Республиканың Кадык камгалал ямызынга бээр;

эмнелге ажылдакчыларынга акша төлеверин боттандыраарынче угланган акша-төгерикти долу хемчээлди-биле чогуур хуусаазында ажылдап турарын хынаар.

5. «Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринин фельдшер-акушер пунктуларының эмчи персоналынга, эмчилерге, фельдшерлерге, эмчинин дүрген дузаны чедирер эмчилерге, фельдшерлерге, эмчи сестраларынга акша төлеверин боттандыраарының чурумунуң дугайында» 2006 чылдың июль 25-те №927 Тыва Республиканың Чазаның доктаалы база «2006 чылдың июль 25-те №927 Тыва Республиканың Чазаның бадылаан доктаалынга, Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринин фельдшер-акушер пунктуларының эмчи персоналынга, эмчинин дүрген дузаны чедирер эмчилерге, фельдшерлерге, эмчи сестраларынга акша төлеверин боттандыраар чурум дугайында» Дүрүмге өскерилгелер кириер дугайында» ТР-ниң Чазаның 2006 чылдың ноябрь 29-та №1383 доктаалын күжүн чидерген деп санаар.

6. Бо доктаалды «Тувинская правда», «Шын» солуннарга парлаар.

7. Бо доктаалдың күүселдезин хынаарын Тыва Республиканың Аппарадының мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерни боттандыраар талазы-биле эргелелге дагзыр.

капсырылганын езугаар эмчиге айда 5 муң рубль, фельдшер (акушер) болгаш эмчи сестраларынга айда 3,5 муң рубль акша төлээр көрдүнгөн.

ССРЭ-нин, азы федералдыг эрге-чагырга органнарының шийтпирлерин-биле доктаатыңган ажыл төлеверинин район коэффицентилерин база чаңгыс аай социал камгалалдан үндүрүгнү эмчинин ыяап-ла социал камгалалының, бүдүрүлгеге айыылдыг таварылгадан, ажылының уржундан аарыглардан ыяап-ла социал камгалалдарның үндүрүглерин субсидияларның хемчээлин тодарадырда кичээнге алыр.

3. Кадык камгалалының дараазында албан черлеринин ажылдакчылары ажыл төлеверин алыр:

1. Тыва Республиканың кадык камгалал

№ п/п	Дужаалының ады	Акша төлеверинин хемчээли (руб)
1.	ФАП	
	Эргелекчи-фельдшер	3500
	Фельдшер-акушер	3500
2.	Эмчи сестразы, патронаж эмчи сестразы	2500
	Эмчинин дүрген дузаны чедирер албан черлери, оларның салбырлары	
	Эмчи	5000
	Фельдшер-акушер	3500
	Эмчи сестразы, чалалгалар хүлээп алыр эмчи сестразы	2500

6. Акша төлеверин Россия Федерациязының Күш-ажыл хоойлузунуң 316 чүүлүн езугаар район коэффицентин ажылдап санаар, ооң хемчээлин болгаш ажылдаары Кыдыкы Соңгу чүк болгаш аңаа деңнээр районнарда черлерде организацияларның ажылдакчыларының шалыңын барымдаалап Россия Федерациязының Чазаны тургузар.

7. Россия Федерациязының Күш-ажыл хоойлузунуң 129 чүүлүн езугаар деткимче хевирлиг акша төлевериниң ажыл төлеверинин кезин болур, ынчанга ону РФ-тиң Күш-ажыл хоойлузунуң 139 чүүлүн езугаар акшаландырышыкының бүгү үндезиндеринден денге ортумак ажыл төлеверин бүгү таварылгаларда санаар.

8. Ажылдакчы бүдүн айда ажылдаваан таварылгада (шөлээзе турган, азы араан болгаш өске-даа) акша төлеверин чүгле ажылдаан хүннери дээш алыр.

9. Дапкырлап, азы долу эвес ажыл хүннеринде ажылдап турар эмчилерни эмчи дузаны чедирер немелде ажылче хаара туткан таварылгада оларга акша төлеверин долу ставкада ажылдап турар кылдыр тургузар. Ону ажылдаан шактарының үезин барымдаалап санаар. Немелде чарыгдалдарны кадык камгалалының муниципалдыг албан черлери төлээр.

10. Хоойлу езугаар ажыл шагын кызырып каан-даа болза шалыңын долузу-биле ап турар эмчи ажылдакчыларынга немелде акша төлеверин долузу-биле төлээр.

11. Россия Федерациязының бюджеттеринин чарыгдалдарының экономиктиг классификациязының составын «Россия Федерациязының бюджет классификациязының дугайында» 1996 чылдың август 15-те хүлээп алганы №115 Федералдыг хоойлуда көргөн (ону 2006 чылдың декабрь 18-те эде редакторлаан).

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың январь 23-те хүлээп алган доктаалы-биле бадылаан

Эмнелге ажылдакчызы-биле күш-ажыл керээзинге немелде дугуржулганың чаңгыс аай МАЙЫНЫҢ ХЕВИРИ

(Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринин фельдшер-акушер пунктуларының персоналы (фельдшер-акушер пунктуларының эргелекчилери, фельдшерлер, акушерлер, эмчи сестралары, ооң иштинде патронаж эмчи сестралары) болгаш эмчинин дүрген дуза чедирер албанын, ооң салбырларының эмчилери, фельдшерлери (акушерлери) база эмчи сестралары-биле)

_____ кол эмчи-биле
(кадык камгалалының албан чери)

(ФАА)

бир талазында ажыл берикчизи _____

(ФАА)

эмнелге албан черинин ады, дужаалы

Ажылдай берген «Ажылдакчы» РФ-тиң Күш-ажыл хоойлузунуң 57 чүүлүнүн 4 кезең удуртулга болдурга, «_____» чылда күш-ажыл керээзинге немелде мооң адаанда дугуржулганы чарган.

1. Дугуржулганы езугаар Ажылдакчы кол ажылындан аңгыда, доктааткан ажыл шагын езугаар быжыглан участогунга дараазында немелде чурттакчы чон-биле _____ кижибиле, оларның чурттап турар черинге

_____ (чурттап турар черинин ады)

(кылыр ажылының хевирин, хемчээли)

2. Бо дугуржулгада көрдүнгөн немелде ажилды күүсеткен дээш Ажыл берикчизи («2007 чылдың федералдыг бюджетинин дугайында» Федералдыг хоойлунуң №26 капсырылгазынга дүүштүр) Ажылдакчыга кол шалыңыга немелде _____ рубльди төлээр.
3. Дугуржулга 2007 чылдың «___» _____ 2007 чылдың декабрь 31-ге чедир күүсеттинер.
4. Бо немелде дугуржулганың күүседир хуусаазы ында көрдүнгөн үени езугаар, азы ийи таланың дугуржулгазын езугаар төнер.
5. Ийи таланың адрестери, ат салганы

Ажыл берикчизи:

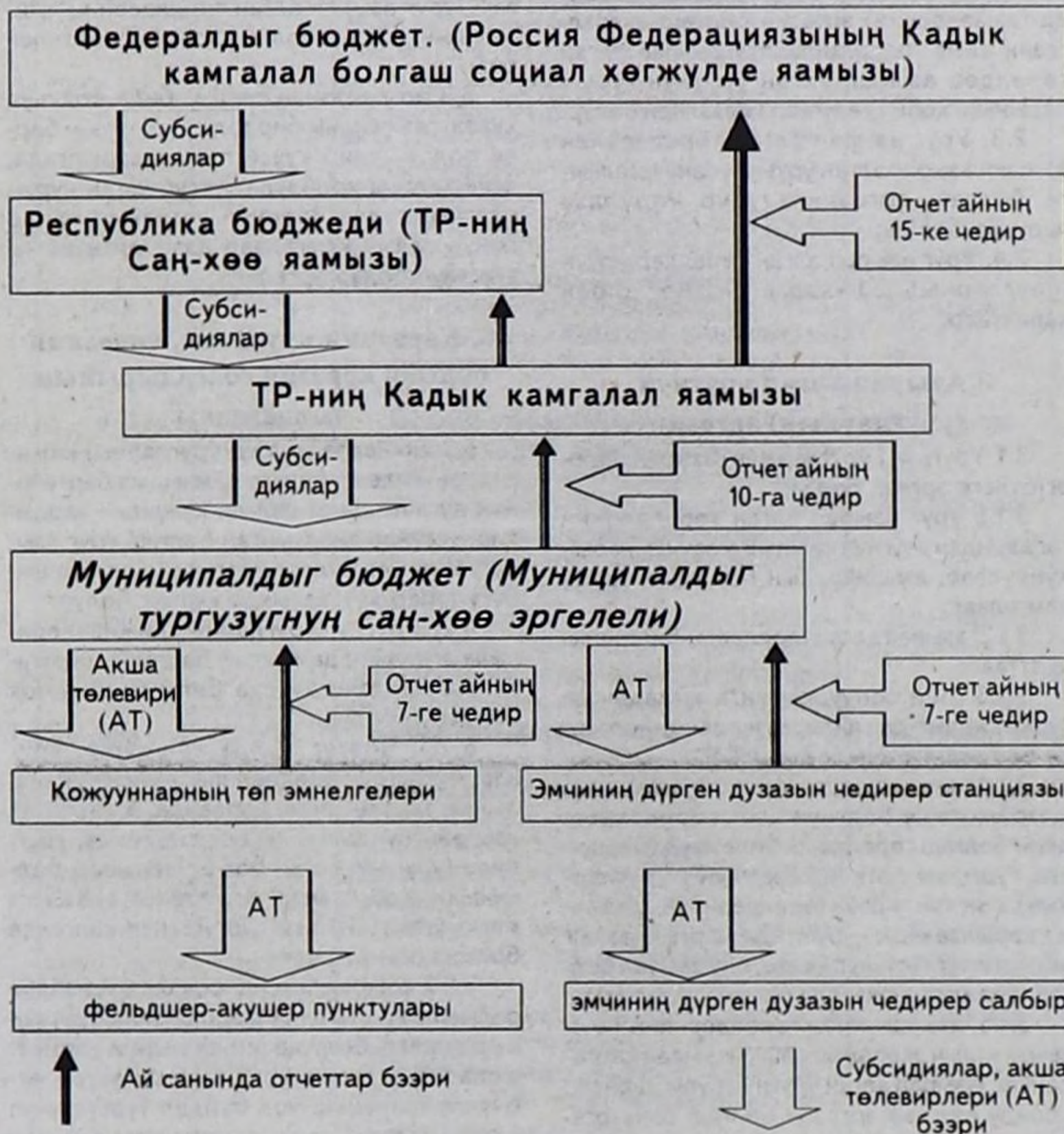
(хол үжүү)
(ФАА, дужаалы)

Ажылдакчы:

(хол үжүү, ФАА долузу-биле)
Адрес _____

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың январь 29-та хүлээп алган №149 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлериниң фельдшер- акушер пунктуларының эмчи персоналынга, эмчиниң дүрген дузазын чедирер эмчилерге, фельдшерлерге болгаш эмчи сестраларынга акша төлевири хандыраарының саң-хөө СХЕМАЗЫ

«Уруг азырап турар өг-бүлелерге (ажаалда-тежээлдезин) , уруг азырап алган өг-бүлелерге болгаш уруг азырап турар төрелдерниң уругларны ажаап тударыңа күш-ажылының төлевири төлеп бээр акша хөрөңгиниң чуруму болгаш хемчээлиниң дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга чугаалажып көөрү-биле кириер дугайында

2007 чылдың февраль 2 №166 Кызыл хоорай

2006 чылдың май 10-да Россия Федерациязының Федералдыг Хуралында Россия Федерациязының Президентизи В.В.Путинниң Айыткалынга дүүштүр уруг азырап алган өг-бүлелерни, уруг азырап турар өг-бүлелерни (ажаалда-тежээлдезин), төрелдериниң хайгааралы чок арткан өскүс-уругларны болгаш уругларны ажаап тударын экижидер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. «Уруг азырап турар өг-бүлелерге (ажаалда-тежээлдезин), уруг азырап алган өг-бүлелерге болгаш уруг азырап турар төрелдерниң уругларны ажаап тударыңа күш-ажылының төлевири төлеп бээр акша хөрөңгиниң чуруму болгаш хемчээлиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң төлевилелин Тыва Республиканың

Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга чугаалажып көөрү-биле кириер болгаш деткиер.

2. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга бо хоойлунуң төлевилелин чугаалажып турда Тыва Республиканың Чазааның албан езузу-биле төлээзи кылдыр Тыва Республиканың өөредилге сайыды П.А.Морозовту томуйлаар.

3. Бо хоойлунуң төлевилелин сайзыраңгайжыдар талазы-биле бүгү чон сайгарып чугаалажып болгаш саналдарын кириер талазы-биле «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезин Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының социал хөгжүлдө айтырыгларының талазы-биле эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаа кирип турар

Төлевилел

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Уруг азырап турар өг-бүлелерге (ажаалда-тежээлдезин), уруг азырап алган өг-бүлелерге болгаш уруг азырап турар төрелдерниң уругларны ажаап тударыңа,

күш-ажылының төлевири төлеп бээр акша хөрөңгиниң чуруму болгаш хемчээлиниң дугайында

Бо хоойлу Россия Федерациязының Өг-

бүле кодексизинге дүүштүр Тыва Республиканың девискээринде уруг азырап турар өг-бүлелерге (ажаалда-тежээлдезин), уруг азырап алган өг-бүлелерге болгаш уруг азырап турар төрелдерниң уругларны ажаап тударыңа ай санында төлеп бээр чуруму болгаш хемчээлди тургузуп турар.

Чүүл 1. Азырадыкчыларга (ажаалда-тежээлдезин) акша хөрөңгини төлеп бээри болгаш тыпсырының чуруму

1. Уруг азырап алган өг-бүлелерге болгаш азыралының адаанда турар (ажаалда-тежээлдезинде) уругларга акша хөрөңгини тыпсырда, тус чер бот-башкарылга эргелелиниң доктаалынга (шиитпиринге) үндезилеп боттандырып чорудар.

2. Азыракчы азырап турар уруунга акша-хөрөңгини алырда, азырап турар төрели чурттап турар чериниң аайы-биле азырал болгаш ажаалда-тежээлде органынга, азырап турар уруу дээш дараазында документтерни кириер;

акша хөрөңгини тыпсырының дугайында билдиришикин; уругнуң төрүттүнгениниң дугайында херчилелдин хоолгазы;

чаңгыс азы ийи төрелдеринден уругнуң хайгаарал чок артканының фактызын бадыткап турар документиниң хоолгазы (төрелдерниң төрөл эргезин казаан дугайында судтуң шиитпири, өлгениниң дугайында херчилел);

азырадыкчызы-биле уругнуң кады чурттап турарының дугайында уругнуң чурттап турар черинден справка;

16 хардан өрү назылыг уругларны өөредилге албан черинде өөренип турарының дугайында справка;

уругга азырадыкчыны тургускан дугайында азырал болгаш ажаалда-тежээлде органының шиитпиринден ушта бижидилге; ай санында пособие төлеп бээрин соксатканының дугайында чурттакчы чоннуң социал камгалал органындан справка.

3. Акша хөрөңгини тывыспазы болгаш төлеп бербези;

1) төрелдер бодунуң уругларын ажаап тудар болгаш кижизидерин боду боттандырып болур, азыралда турар уругну эки туразы-биле азырадыкчыга, азырап алган өг-бүлө өске кижилерге дамчыдып бергенде (үр хуусаалыг сургакчылаашкыңа чоруп турда, уруглар-биле аңгы чурттап турда, ынчалза-даа чурттаарының болгаш кижизидериниң байдалы турда).

2) азыралда турар уруглар, ведомствозунуң хамаарылгазы чокка шупту хевирниң өөредилге албан чериниң күрүнениң долу хандырылгазынга турда.

4. Азырадыкчы дилег киригенде азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы 15 хонуктуң иштинде, азырап турар төрелиниң дилезин үндезиниг деп көөр, акша-хөрөңгини тыпсыр дугайында шиитпирни хүлээп алып, ооң хоолгазын азырадыкчыга бээр.

Азырадыкчыга акша хөрөңги төлеп бээринден ойталаан дугайында азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы шиитпир хүлээп алганда, азырадыкчылар болгаш уруг азырап алган төрелдер федералдыг хоойлуга дүүштүр судка хомудал кирип болур.

Чүүл 2. Уруг азырап алган өг-бүлелерге, азыралында (ажаалда-тежээлдезинде) турар уругларны ажаап тударыңа акша хөрөңгини төлеп бээриниң хемчээли

1. Уруг азырап алган өг-бүлелерге, азырадылгада (ажаалда-тежээлдеде) турар уругларны ажаап тударыңа акша хөрөңгини төлеп бээриниң хемчээлин, район коэффицентизинге дүүштүр 4000 рубль түңге доктаадыр (ооң иштинде бедик даглыг болгаш суг чок районнарда), Кыдыкы Соңгу чүкке денештинген районнарда, бир уругта айда-5600 рубльди; Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынга (Мөңгүн-Тайгадан аңгыда)-6000 рубль, Мөңгүн-Тайга кожуунга-6600 рубль.

Чаңгыс уругнуң төлевириң хемчээлинде кирип турар чүүлдер;

-аъш-чем, хеп,идик, чымчак эт-херексел-биле хандыраар;

-хоорай, хоорай чанында, кожуун иштинде транспортка чорууру (чүгле таксиден аңгыда);

-ажыл-агый эт-херексели, хууда гигиенаның чүүлдери, ойнаарактар, номнар садып алыры;

-культура-массалыг хемчеглерниң чарыгдалы;

-коммунал ачы-дузазының чарыгдалының төлевири;

-чылда чаңгыс катап чурттап турар черинден, өөренип турар черинге чедир келириниң чоруу.

2. Азырал алган өг-бүлелерде турар уругларга, мебель садып алырыңа уругга чылда 2000 рубль хемчээлге акша хөрөңгини үндүрүп бээр.

3. Уруг азырап алган өг-бүлелерниң, азыралда турар (ажаалда-тежээлдеде) уругларны, төрелдериниң хайгааралы чок арткан өскүс-уругларны болгаш уругларны санындан өөредилге албан черлериниң доозукчуларын, профессионал өөредилге албан черлериниң өөредилгезиниң хүндүс-кү хевиринде өөредилгезин уламчылап турар кижилерден аңгыда, хеп, идик, чымчак эт-херексел садып алырыңа 30000 рубль хемчээлге акша хөрөңги-биле хандыраар, а база оларга чаңгыс удааның акша пособиезин 500 рубль түңге төлеп бээр.

4. Уруг азырап алган өг-бүлелерниң, азыралда турар уругларны (ажаалда-тежээлдеде) уругларны, төрелдериниң хайгааралы чок арткан өскүс-уругларны болгаш уругларны санындан өөредилге албан черлериниң доозукчуларын, өөредилге албан черлеринче дужаап кирип алганда хеп, идик садып алырыңа 4000 рубль хемчээлге акша хөрөңги-биле хандыраар, а база оларга чаңгыс удааның акша пособиезин 200 рубльдиң хемчээлинге төлеп бээр.

5. Уруг азырап алган өг-бүлелерниң, азыралда турар уругларны (ажаалда-тежээлдеде), төрелдериниң хайгааралы чок арткан өскүс-уругларны болгаш уругларны санындан өөредилге албан черлериниң доозукчуларын республикадан дашкаар өөренип турар черинге чедир чоруурун орук хөлезинин чылда чаңгыс катап акша хөрөңги-биле хандыраар.

Чүүл 3. Уруг азырап алган төрелдерниң күш-ажылының төлевири

1. Уруг азырап алган төрелдерниң ай санында күш-ажылының төлевириң хемчээли, уруг азырап алган өг-бүлениң кижизидилгезинге уругну (уругларны) дамчыдып бергениниң дугайында Дугуржулгага дүүштүр уругларны кижизидеринге хүлээп алган санындан хамааржыр болгаш уругнуң чурттап турар чериниң талазы-биле азырал болгаш ажаалда-тежээлде органының аразыңга керээни капсырылга 1-де формага дүүштүр уруг азырап алган төрелдер чорудар.

2. Капсырылгага 2-ге дүүштүр форма талазы-биле тургустунган хевирниң шын-зылгазын уруг азырап алган төрелдерге азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы тыпсыр.

3. Уруг азырап алган төрелдерниң күш-ажыл төлевириң 5 уруг азырап алган өг-бүлөгө-7000 рубль, 6-8 уругларны азырап алган өг-бүлөгө-8500 рубль хемчээлге тургузар.

Ооң-биле чергелештир, ол хемчээлге район коэффицентизин немей санаар (ооң иштинде бедик даглыг болгаш суг чок районнарны), Кыдыкы Соңгу чүктүң болгаш аңаа денештирген районнарда ажылы дээш хууну немээр.

Чүүл 4. Уругларны ажаап тутканы дээш уруг азырап алган төрелдерге, азыракчы (ажаалда-тежээлдеде) акша хөрөңгини төлеп бээри болгаш төлеп бээрин соксадыры

1. Азырадыкчыга (ажаалда-тежээлдезин), уруг азырап алган төрелдерге ону алырының үндезини тургустунуп келген үе дээш акша хөрөңгини тыпсырының дугайында шиитпирни үндүргөн соонда, акша хөрөңгини төлеп бээр, өскээр чугалаарга өлгениниң соонда, чаңгыс азы ийи төрелиниң кайзырының-даа төрөл эргезин казаан дугайында судтуң шиитпири күштүг болуп киргенде.

Азыралда турар уругнуң акша хөрөңгиниң азырадыкчыга (ажаалда-тежээлдезинге), уруг азырап алган төрелдерге ай санында долу хемчээли-биле азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы дараазында айның 15-тиң хүнүнден орай эвес төлеп бээр.

Эрткен үе дээш тывыскан акша хөрөңгиниң төлевириң дараазында айның 15-тиң хүнүнден орай эвес, төлевириң тывыскан айның долу хемчээли-биле боттандырып чорудар.

2. Азыралдың адаанда турар (ажаалда-тежээлдеде), уруг азырап алган өг-бүлелерге уругнуң акша хөрөңгиниң ниити өөредилгениң албан черин доозарыңа чедир азырадыкчыга (ажаалда-тежээлдеде), уруг азырап алган төрелдерге тыпсыр болгаш төлеп бээр, чүгле ону төлеп бээрин хуусаа бетинде үскен таварылгада.

3. Азыракчыга (ажаалда-тежээлдезинге), уруг азырап алган төрелдерге акша хөрөңгини төлеп бээрин дараазында үндезиннер талазы-биле соксадып болур;

1) азырал турар уруг назы четкенде;

2) азыралда турар уруг күрүнениң долу хандырылгазының кижизидилгезинге, эмнелге албан черлеринге, өскүс-уругларга болгаш уругларга, төрелдериниң хайгааралы чок артканда чурттакчы чоннуң социал камгалал албан черинге болгаш өске-даа

ындыг хевирниң албан черлеринге тургустунганда;

- 3) уругну азырап апарганда;
- 4) назы четпес уруг ажылга тургустунуп алганда;
- 5) азыралда турар уруг өг-бүле тудуп алганда;
- 6) назы четпес уруг долузу-биле хары-салганы билер мен деп чарлаанда;

7) азыракчыны (ажаалда-тежээлде), уруг азырап алган төрелдерни боттарының хүлээлгезин күүседиринден хостаанда болгаш чайлатканда;

8) төрелдерниң инвалидин (1-2-ги бөлүктүн) ужулган таварылгада.

Айдан, дараазында ай дээш тус черниң бот-башкарылга эргелелиниң органының доктаалының (шиитпириниң) талазы-биле акша-хөрөңгини төлөп бээрин соксадыр.

Акса-хөрөңгини төлөп бээрин соксатканының дугайында азыракчы доктаал (айтышкынны) хүлээп алган соонда, бир ай иштинде бижимел-биле азырал болгаш ажаалда-тежээлде органына дыңнадыр.

4. Азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы тургустунуп келген байдалда, бо Хоойлунун 3-кү кезээниң 3-кү чүүлүгө үндөзүлгө, азыралда турар уругну ажаап тудар акша хөрөңгини төлөп бээрин соксатканының талазы-биле, айыттырган акша хөрөңгини төлөп бээрин соксадыр дугайында шийтпирни үш хонуктуң иштинде хүлээп алыр.

Үстүкү органнар шийтпир хүлээп алган соонда, азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы бир айның иштинде хыналданы чорудар, азыралда турар уругну ажаап тудар акша хөрөңгини төлөп бээрин соксатканының үндөзүлгө чорудар болгаш хыналданың түнчелиниң талазы-биле айыттырган акша хөрөңгини төлөп бээрин соксадыр дугайында шийтпирни хүлээп алыр азы ону катап тургузары эргежок чугула дугайында.

5. Артыкка шын эвес төлөп берипкен болгаш алган акша хөрөңгини азыракчыдан

болгаш уруг азырап алган төрелдерден тыртып алыр, бир эвес артыкка төлөп берипкен акша хөрөңги алыкчының талазындан шын эвес болган болза. Артыкка төлөп берипкен акша-хөрөңгини тыртып алырда судтун шийтпириниң үндөзүлгө чорудар.

6. Азыракчылар (ажаалда-тежээлде), уруг азырап алган төрелдер бодунуң өскээр чоруунун дугайында азырал болгаш ажаалда-тежээлде органына албан дыңнадыр. Азыракчылар, уруг азырап алган төрелдер өскээр чоруурда-азырап турар уругну ажаап тударында акша-хөрөңгиниң алыкчылары азы азырап турар уруг азырадыкчызынче, азырап турар төрелдеринче чоруурда азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы азырап турар уругнуң хууда херээн алган соонда, чаа чурттап келген черинге бүрткээш төлевири чорудар.

7. Тывыскан акша-хөрөңгини үезинде албаан азыракчыларга болгаш уруг азырап турар төрелдерге, эртен үези дээш төлөп бээр, ынчалза-даа чылдан ажыг эвес болур, бир эвес дилег азырап турар уругнуң 18 харлыгына чедир турар болза.

Акса-хөрөңгини азырал болгаш ажаалда-тежээлде органының буруузу-биле албайн турган болза, эрткен үениң шуптузун төлөп бээр.

8. Азыракчының (ажаалда-тежээлде), уруг азырап алган өг-бүлениң ажаалдазының адаанда турар уругларның акша хөрөңги тыпсырының болгаш төлөп бээриниң талазы-биле документилер, күүседикчи эрге-чагырганың азырал болгаш ажаалда-тежээлде органының азырап турар уругларның хууда херектеринде шыгжаттынып чыдар.

Чүүл 5. Бо Хоойлунун күштүг болуп кирер чуруму

- 1. Бо Хоойлуну албан езузу-биле парлаан хүнүндөн күштүг болуп кирер.
- 2. Чурумнуң 2-ги чүүлүн 2007 чылдың январь 1-ден тургустунуп келир эрге-хоойлу харылзааларына дүүштүр непередир.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

2007 чылдың февраль 2-де № 166 Тыва Республиканың Хоойлузунга капсырылга 1

Уруг азырап алыр өг-бүлени тургузар дугайында КЕРЭЭ №

« _____ » _____ 20 _____ чыл

(уругнуң чурттап турар чериниң талазы-биле азырал болгаш ажаалда-тежээлде органының долу ады)

адынга, _____ (эрге-дужаалы, эрге-дужаалдыг кижиниң ФАА) күштүг болуп турар РФ-тиң Өг-бүле кодексининге үндөзүлгө, 1996 чылдың июль 17-де № 829 РФ-тиң Чазааның доктаалы-биле бадылаан, өг-бүлениң уруг азырап алыр Чуруму, хоойлузу _____

(азырал болгаш ажаалда-тежээлде органының турар девискээринде РФ-тиң субъектининиң хоойлузу)

болгаш муниципалдыг тургузугнуң Уставы, моон соңгаар «азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы» деп адаар болгаш хамаатыга: _____

(өг-бүлезинге уругну кижизидери-биле алыр күзелдиг кижиниң ФАА) моон соңгаар «уруг азырап алыр төрелдер» деп адаар, адаанда турар амгы Керээни чарган:

1. Керээниң чүүлү

1.1. Өскүс болгаш төрелдериниң хайгааралы чок арткан уругларның санындан өг-бүлезинге кижизидери-биле хүлээп алган уруг азырап турар төрелдер (төрел), моон соңгаар «азырап алган уруг (уруглар)» деп адаар.

1.2. Уруг азырап алган төрелдер (төрел) азырап алган уруун (уругларны) ажаап тударына акша хөрөңгини алыр.

1.3. Уруг азырап алган төрелдер бот-боттарын хүндүлежириниң үндөзүлгө, азырап алган уруун ажаары, карактаары болгаш тудары, ооң кижизидилгезинге эргежок чугула байдалды тургузарына бот-боттарын деткижери болгаш дыштанылганын, ниити амыдырал хандырылганын организастаар.

1.4. Азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы уруг азырап алган төрелдерге эргежок чугула дузаны чедирер, уругну ажаап тудары дээш үндүрүп берген акша-хөрөңгиниң чарыгалы, кижизидилгези, ажаап тудар талазы-биле хүлээлгезин уруг азырап алган төрелдерниң күүседип турарына, азырап алган уругнуң кижизидилгези болгаш амыдырал байдалды дээш хайгааралды болгаш контрольду боттандырып

чорудар.

2. Уруг азырап алган төрелдерниң эргези болгаш хүлээлгези

2.1. Уруг азырап алган төрелдер азырап алган уруун кижизидер, ооң кадыының, мөзү-шынар болгаш кадык-шыырак өзүлдезиниң дугайында сагыш салыр, билиг чедип алырынга эргежок чугула байдалды тургузар болгаш ону бот-тускайлаң амыдыралга белеткээр, а тодаргайлаарга:

2.1.1. амыдыралын болгаш кадыын камгалаар, азырап алган уруунун (уругларының) кижизиг төлептиин хүндүлээр, оларның эргезин болгаш сонургалын камгалаар;

2.1.2. ооң хууда негелдезинге дүүштүр азырап алган чаш уруу (уруглары) дээш долузу-биле доктаамал ажаап карактаарын хандыраар;

2.1.3. азырап алган чаш уруунун (уругларның) доктаамал диспансеризация эрттерин хандыраар, эргежок чугула апарганда үезинде эмчи шинчилгезинче чорудар, а база эмнедирин организастаар;

2.1.4. азырап алган чаш уруун (уруглары)н школа назыны четпес, эге болгаш ортумак өөредилге албан черлеринге кириер, билиг чедип алыры-биле өске-даа хоойлу

езугаар тургустунган хевирлерге организаастаар, азырап алган уруунун (уругларның) өөредилгезин болгаш өөренип турарын хайгаараар;

2.1.5. азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы-биле кады ажылдап кылган, уруг азырап алган өг-бүле уруунун (уругларның) хууда реабилитация программазын күүседир;

2.1.6. азырап алган уруунун (уругларның) ооң хан төрөөн төрелдери-биле бодунуң харылзажырынга шаптыктавас, бир эвес ола анаа өзүлдезинге болгаш кижизидилгезинге, ооң сонургалынга шаптыктавас болза;

2.1.7. азырап алган уруунун (уругларның) өөредилгезинге болгаш кижизидилгезинге, ажаап тударына азырап алган өг-бүлеге таарымчалыг эвес байдал тургустунуп келгениниң дугайында азырал болгаш ажаалда-тежээлде органына дораан дыңнадыр.

2.2. Уругну (уругларны) кижизидери-биле хүлээп алганына хамаарыштыр азырап алган төрелдер азыракчының (ажаалда-тежээлдениң) эргезин болгаш хүлээлгезин алыр, тодаргайлаарга азырап алган төрелдер азырап алган уруунун (уругларының) хоойлу езугаар төлээлери болур.

2.3. Уруг азырап алган төрелдерниң эргезин азырап алган уруунун сонургалына болгаш эргезинге удур чөрүлдээ чорудуп болбас.

2.4. Уруг азырап алган төрелдер уруун (уругларны) 23 *харга чедир албан карактаар.

3. Азырап алган уругнуң

(уругларның) эргези

3.1. Уругнуң (уругларның) азырап алган өг-бүлеге эргези болза;

3.1.1. уруг азырап алган төрелдерниң талазындан уругнуң кижизиг мөзү-шынарын хүндүлээр, амыдыралын болгаш кадыын камгалаар;

3.1.2. азырап алган төрелдери-биле кады чурттаар;

3.1.3. ооң сонургалына хамаарып турар кандыг-даа айтырыгны шийтпирлээр-де бодунуң чугаазын дыңнаар;

3.1.4. азырап алган төрелдериниң чөлшээрли-биле бодунуң хан төрөөн төрелдери болгаш төрелдери-биле хууда харылзаа тударын деткиер. Уругнуң (уругларның) ооң хан төрөөн төрелдериниң аразында харылзааның чурумунда маргылдаалыг айтырыг тургустунуп келзе, ону азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы тодардыр.

3.1.5. азырап алган төрелдериниң талазындан шын эвес ажылаашкынындан камгалаар. Азырап алган уругнуң (уругларның) хоойлу езугаар эргезин болгаш сонургалын хажытканда, күүсетпээнде азы азырап алган уругнуң өөредилгези, кижизидилгезиниң талазы-биле хүлээлгезин азырап алган төрелдери чогуур негелдеге дүүштүр күүсетпээнде, бир-ле болза эргезин шын эвес ажыглаанда, уруг боду хуузунда азырал болгаш ажаалда-тежээлде органына камгалалы дээш айтырыгны тургузуп болур, а назы-хары 14 чеде бергенде судче кирип болур.

4. Уруг азырап алган төрелдерге

(төрөлге) хамаарыштыр азырал болгаш ажаалда-тежээлде

органының хүлээлгези

4.1. Азырал болгаш ажаалда-тежээлде органының хүлээлгези;

4.1.1. уруг азырап алган өг-бүлеге уругнуң (уругларның) амыдыралына болгаш кижизидилгезинге таарымчалыг байдалды тургузарына дуза чедирер;

4.1.2. психолог-башкыны кириштир, эргежок чугула дузаны уруг азырап алган өг-бүлеге чедирер;

4.1.3. уруг азырап алган өг-бүлениң сонургалына дүүштүр болгаш азырап алган уругнуң хан төрелдеринге ооң сонургалына харылзажырының чурумун тодардыр болгаш маргылдаалыг айтырыын сайгарар;

4.1.4. азырап алган уругну (уругларны) ажаап тударына акша хөрөңгини үезинде болгаш долу хемчээли-биле төлөп бээр.

5. Талаларның харысалганы

5.1. Уруг азырап алган төрелдер ооң чуртталганы, кадык-шыырак, азырап алган уругнуң кадыының психиктиг болгаш, мөзү-шынар болгаш сайзыралы дээш, хары-салганы алыр, бодунуң хүлээлгезин аксеткилдиг күүседир болгаш акша хөрөңгини тускай сорулгалыг чарыгдар.

5.2. Азырал болгаш ажаалда-тежээлде органы уруг азырап алган өг-бүлелерге хамаарыштыр боттарының хүлээлгезин аксеткилдиг күүседир дээш, харысалганы алыр, тускай сорулгага көрдүнгөн акша-хөрөңгини болгаш чингелделер хандырылганын, уруг азырап алган төрелдерниң күш-ажылын үезинде болгаш долузу-биле төлөп бээр.

5.3. Бо керээниң талазы-биле бодунуң хүлээлгезин кайы бир тала күүсетпээн бир-ле болза чедир күүсетпээн таварылгада, өске талазы хоойлуда тургустунган чурум езугаар судче бодунуң эргезин болгаш сонургалын камгалаар дээш айтырыгны тургузуп болур эргелиг.

6. Керээниң хуусаазы, үндөзү

болгаш керээни соксадырының чылдагааны

6.1. Бо керээ уругну (уругларны) кижизидери-биле өг-бүлеге дамчыдып бергениниң дугайында ат салган хүнүндөн чардынар, үстүнде айыттырган болгаш уруг азырап алган өг-бүлеге уругнуң (уругларның) бүгү турар хуусаазында күштүг болур.

6.2. Уругну (уругларны) кижизидери-биле өг-бүлеге дамчыдып бергениниң дугайында керээни хуусаа бетинде күш чок болдуруп болур.

6.2.1. Чөптүг чылдагаан турда уруг азырап алган төрелдерниң эгелекчи саналының талазы-биле; аараанда, өг-бүлениң азы өнчүнүң байдалы өскерилгенде, уруг-биле (уруглар-биле) бот-боттарының билчишкени соксаанда, уругларның аразына маргыштыг айтырыг тургустунуп келгенде болгаш оон-даа өске.

6.2.2. азырал болгаш ажаалда-тежээлде органының эгелекчи саналы-биле уругнуң өөредилге болгаш кижизидилгезинге, ажаап тударына уруг азырап алган өг-бүлеге таарымча чок байдал тургустунуп келген таварылгада, азырап алган уругну хан төрөөн төрелдеринге эгидип берген таварылгада азы азырап апарганда.

6.3. Керээни хуусаа бетинде соксаткан түнчелинде шупту тургустунуп келген өнчү болгаш саң-хөө айтырыгларын талаларның чөршээржилгезиниң талазы-биле шийтпирлээр, а бир эвес маргылдаалыг айтырыг тургустунуп келзе, тургустунган хоойлу чуруму-биле суд шийтпирлээр.

7. Төнчү чүүл

7.1. Амгы бо Керээге кандыг-даа өскерилгелерни болгаш немелделерни кириерде бир эвес ону бижимел хевиринге долдурган, кайы-даа тала ат салган болза күштүг болур болгаш РФ-тиң Өг-бүле кодексининге, уруг азырап алган өг-бүле дугайында Чурумга, РФ-тиң болгаш ТР-ниң өске-даа хоойлужудулга актыларына, тус чер бот-башкарылга органнарының шийтпирлеринге чөрүшкөк болбайн турар болза.

8. Ийи таланың адрестери, ат салышыкыны.

Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарын хыналдадан уштурунуң болгаш күжүн чидирген деп санаарының дугайында

2007 чылдың февраль 14 №234 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарын оларны боттандырганы-биле холбаштыр №1 капсырылга езугаар хыналдадан уштур.

2. Тыва Республиканың Чазааның

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың февраль
14-те №234 доктаалыңга №1 капсырылга
Тыва Республиканың Чазааның хыналдадан
ужулган доктаалдарының
ДАҢЗЫЗЫ

№	Доктаалдың дугаары	Доктаалды хүлээп алган хүнү	Доктаалдың ады	Контрольду бот-тандырып чорудар, эрге-дужаалдыг кижиниң ады	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5					
1.	420	10.09	1997 чыл Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө сайыдының оралакчыларын томуйлаарының дугайында	-	29.	425	9.07	октябрь 5-те №771 «Тыва Республиканың Дээди Хуралының 1999 чылдың март 25-те №187 доктаалыңга өскерилгелер болгаш немелделер кириериниң дугайында» Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаалын Тыва Республиканың Дээди Хуралыңга көөрүбиле кириериниң дугайында 2003 чыл 2003 чылда күрүне өңчү-хөреңгизин хуужударының баш удур көрүүшкүнүнүн планын болгаш ону сатканының соонда алган акша-хөреңгилер хуваалдазын бадылаарының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
2.	110	2.03	1999 чыл Ак-Дуруг сумунун инвалидтер ниитилелинге материалдыг дуза чедирериниң дугайында	А.Т.Конгар	30.	359	7.04	2004 чылдың апрель 6-да №10 Тыва Республиканың күрүне хереглелдеринге аш-чем продуктуларыңга болгаш эм-таңга чагыглар кириеринге конкурсту эрттирериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Комиссиязының хуралының протоколун бадылаарының дугайында	Р.С.Баян
3.	299	13.05	Д.Х.Бумбайга материалдыг дуза чедирериниң дугайында	А.Т.Конгар					
4.	302	13.05	Б.К.Дадар-оолга материалдыг дуза чедирериниң дугайында	А.Т.Конгар					
5.	304	13.05	Б.А.Кара-Салга материалдыг дуза чедирериниң дугайында	А.Т.Конгар	31.	505	2.06	2004 чылдың апрель 13-те №15 Тыва Республиканың күрүне хереглелдеринге аш-чем продуктуларыңга болгаш эм-таңга чагыглар кириеринге конкурсту эрттирериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Комиссиязының хуралының протоколун бадылаарының дугайында	Р.С.Баян
6.	368	25.05	Г.С.Кончуктуң уругларыңга күрүнениң акша дузаламчызының адрестиг төлеверинге акша-хөреңгилерни аңгылап бээриниң дугайында	А.Т.Конгар					
7.	369	25.05	Т.О.Оюннуң уругларыңга күрүнениң акша дузаламчызының адрестиг төлеверинге акша-хөреңгилерни аңгылап бээриниң дугайында	А.Т.Конгар	32.	520	2.06	2004 чылдың май 7-де №20 Тыва Республиканың күрүне хереглелдеринге аш-чем продуктуларыңга болгаш эм-таңга чагыглар кириеринге конкурсту эрттирериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Комиссиязының хуралының протоколун бадылаарының дугайында	Р.С.Баян
8.	494	22.06	Тыва Республиканың Хол бөмбүүнүн федерациязыңга саң-хөө акша-хөреңгилерин аңгылап бээриниң дугайында	В.М.Кара-Тоннуг					
9.	533	6.07	Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының республика чөвүлелинге акша-хөреңгилерни аңгылап бээриниң дугайында	А.Т.Конгар	33.	627	21.07	2004 чылдың июль 19-та №33 Тыва Республиканың күрүне хереглелдеринге аш-чем продуктуларыңга болгаш эм-таңга чагыглар кириеринге конкурсту эрттирериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Комиссиязының хуралының протоколун бадылаарының дугайында	Р.С.Баян
10.	623	27.07	Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызыңга акша-хөреңгилерни аңгылап бээриниң дугайында	А.Т.Конгар					
11.	692	10.08	В.Г.Вальковтуң операциялыг эм-нээшкениниң кезек-чамдыын Албан медицина камгаладылганының Тыва фондузунуң төлээриниң дугайында	Ч.М.Монгуш	34.	1101	8.12	«ХХ чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне номун үндүреринге белеткешкен харысалгалыг ажилдакчыларны шаңнаарының дугайында	В.Т.Куулар
12.	760	26.08	Тыва Республиканың Күш-культура, спорт болгаш туризм талазы-биле күрүне комитединге саң-хөө акша-хөреңгилерин аңгылап бээриниң дугайында	В.М.Кара-Тоннуг					
13.	858	28.09	Тыва Республиканың Национал хүреш федерациязыңга саң-хөө акша-хөреңгилерин аңгылап бээриниң дугайында	В.М.Кара-Тоннуг	35.	793	4.07	2005 чылдың июнь 15-те №27, 2005 чылдың июнь 24-те №29,30 Тыва Республиканың күрүне хереглелдеринге кывар-чаар материалдарга, хөмүр-дашка, оргтехникага, кадыг болгаш чымчак эт-сепке, дериг-херекселге болгаш өске-даа ачы-дузаларга чагыглар кириеринге конкурсту эрттирериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Комиссиязының хуралының протоколун бадылаарының дугайында	Р.С.Баян
14.	1012	11.11	В.И.Виденкинниң операциялыг эм-нээшкенин Албан медицина камгаладылганының Тыва фондузунуң төлээриниң дугайында	Ч.М.Монгуш					
15.	1019	16.09	И.С.Ярыгин аттыг спорт клубунга акша-хөреңгилерни аңгылап бээриниң дугайында	Н.А.Кадралиева	36.	1087	6.10	«Улуг-Хемниң чылыг энергиязы» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезин тургузарының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
16.	1075	25.09	В.В.Картинага материалдыг дуза чедирериниң дугайында	А.Т.Конгар	37.	1228	10.11	«Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Барлык суму», «Кызыл-Мажалык суму», «Эрги-Барлык суму», «Аянгаты суму», «Ак суму», «Шекпээр суму», «Аксы-Барлык суму», «Бижиктиг-Хая суму» аразында өңчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
17.	1136	30.09	Республиканың чединмес амыдыралдыг чурттакчыларыңга адрестиг дуза чедирериниң дугайында	Е.К.Матвеева					
18.	1166	7.12	В.Г.Чучалинага материалдыг дуза чедирериниң дугайында	А.Т.Конгар					
19.	73	27.01	2000 чыл А.Б.Лопсанга квартира садып алырыңга саң-хөө акша-хөреңгилерин аңгылап бээриниң дугайында	Г.Ф.Балакина	38.	1229	10.11	«Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Каргы суму», «Мөген-Бүрен суму» аразында өңчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
20.	1250	19.12	Кыдыкы Соңгу чүк районнарыңдан болгаш аңаа деңгез черлерден көжүп чоруп турар хамаатыларга федералдыг бюджеттен 2000 чылда чурттаар оран-сава субсидиязыңга кирген акша-хөреңгилерни хуваарының дугайында	Г.Ф.Балакина	39.	1230	10.11	«Тыва Республиканың Бин-Хем кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Аржаан суму», «Тарлаг суму», «Хадын суму», «Сөөш суму», «Севи суму», «Сесерлиг суму», «Өөк суму», «Туран хоорай чурттакчылыг чер» аразында өңчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
21.	1310	27.12	А.Х.Дажыга чурттаар оран-сава субсидиязын бээриниң дугайында	Г.Ф.Балакина					
22.	398	12.04	2001 чыл «Войхор» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезин тургузарының дугайында	Ш.С.-К. Куулар	40.	1231	10.11	«Тыва Республиканың Сүт-Хөл кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Алдан-Маадыр суму», «Ак-Даш суму», «Бора-Тайга суму», «Кызыл-Тайга суму», «Кара-Чыраа суму», «Суг-Аксы суму», «Ишкин суму» аразында өңчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
23.	409	17.04	Кызыл хоорайның Московская кудумчузу, 2-де административтиг бажыңны болгаш гаражтарны ажыглаарының дугайында	Ш.С.-К. Куулар					
24.	706	29.05	«Тыва эът» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезин тургузарының дугайында	Ш.С.-К. Куулар					
25.	764	15.06	«Спутник» микрорайонда чуртталга бажыңнарын Тыва Республиканың күрүне өңчүзүңге хүлээп алырының дугайында	Ш.С.-К. Куулар					
26.	893	10.07	Парлалга бажыңын дамчыдып бээриниң дугайында	Ш.С.-К. Куулар	41.	1232	10.11	«Тыва Республиканың Танды кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Бай-Хаак суму», «Арыг-Бажы суму», «Балгазын суму», «Дүрген суму», «Кочетов суму», «Кызыл-Арыг суму», «Успенка суму», «Межегей суму» аразында өңчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
27.	1187	12.09	Кызыл-Мажалыктың туберкулез эм-нелгезин болгаш кожууннар аразының психиктиг-наркологиа диспансерин Тыва Республиканың күрүне өңчүзүңге дамчыдып бээриниң дугайында	Ш.С.-К. Куулар					
28.	1354	21.11	«Өңчү-хөреңгизи Тыва Республиканың күрүне өңчүзүңге хамааржыр бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң Даңзызын бадылаарының дугайында» Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) 1999 чылдың март 25-те №187 доктаалыңга немелделерни болгаш өскерилгелерни кириериниң дугайында» база 2005 чылдың	Ш.С.-К. Куулар	42.	1233	10.11	«Тыва Республиканың Тес-Хем кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Самагалдай суму», «Чыргаланды суму», «Кызыл-Чыраа суму», «Берт-Даг суму», «О-Шынаа суму», «Шуурмак суму» аразында өңчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар

1	2	3	4	5
43.	1234	10.11	«Тыва Республиканың Тожу кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Тоора-Хем суму», «Азас (Адыр-Кежиг) суму», «Ий суму», «Ырбан суму», «Сыстыг-Хем суму», «Чазылары (Хамсара) суму» аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
44.	1235	10.11	«Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Арыскан суму», «Арыг-Үзүү суму», «Ишти-Хем суму», «Ийи-Тал суму», «Хайыракан суму», «Көк-Чыраа суму», «Чаа-ты суму», «Торгалыг суму», «Эйлиг-Хем суму», «Шагаан-Арыг хоорай» хоорай чурттакчылыг чер аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
45.	1236	10.11	«Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Ак-Дуруг суму», «Кызыл-Даг суму», «Чаа-Хөл суму», «Шанчы суму» аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
46.	1237	10.11	«Тыва Республиканың Эрзин кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Эрзин суму», «Бай-Даг суму», «Нарын суму», «Мөрөн суму», «Сарыг-Булуң суму», «Качык суму» аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
47.	1255	15.11	«Тыва Республиканың Бай-Тайга кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Шуй суму», «Бай-Тал суму», «Кызыл-Даг суму», «Кара-Хөл суму», «Ээр-Хавак суму», «Хемчик суму», «Тээли суму» аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
48.	1256	15.11	«Тыва Республиканың Тере-Хөл кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Шынаа суму», «Каргы суму» аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
49.	1257	15.11	«Тыва Республиканың Чеди-Хөл кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Хову-Аксы суму», «Сайлыг суму», «Хендерге суму», «Хөлчүк суму», «Чал-Кежиг суму», «Элегес суму» аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
50.	1277	21.11	«Тыва Республиканың Каа-Хем кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Суг-Бажы суму», «Бүрөн-Хем суму», «Кундустуг суму», «Бояровка суму», «Сарыг-Сеп суму», «Бүрөн-Аксы суму», «Көк-Хаак суму», «Бүрөн-Бай-Хаак суму», «Ильинка суму», «Сизим», «Дерзиг-Аксы суму» аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
51.	1278	21.11	«Тыва Республиканың Өвүр кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Хандагайты суму», «Солчур суму», «Саглы суму», «Дус-Даг суму», «Чаа-Суур суму», «Сарыг-Хөл суму» аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
52.	1279	21.11	Ак-Довурак хоорайның чагыргазының өнчү-хөреңгини «Ак-Довурак хоорай» хоорай округунга дамчыткан акт дугайында	Ш.С.-К. Куулар
53.	1291	23.11	«Тыва Республиканың Кызыл кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Каа-Хем суму», «Кара-Хаак суму», «Баян-Кол суму», «Сукпак суму», «Терлиг-Хая суму», «Элегес-Аксы суму», «Кур-Чер суму», «Черби суму», «Ээрбек суму», «Шамбалыг суму» аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
54.	1292	23.11	«Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожуун» муниципалдыг району биле чаа тургустунган көдээ суурлар «Баян-Тала суму», «Чадаана суму», «Ийме суму», «Теве-Хая суму», «Хорум-Даг суму», «Хайыракан суму», «Хөндергей суму», «Чыраа-Бажы суму», «Чыргакы суму», «Элдиг-Хем суму», «Шеми суму», «Чадаана хоорай чурттакчылыг чер» аразында өнчү-хөреңгини хуваарының талазы-биле дамчыдылга (аңгылаашкын) актызының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
55.	1401	16.12	Мөңгүн-Тайга кожууннун «Чырык» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң өнчү-хөреңгини «Тыва энергия-септелге» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгениң ажил-агый башкарылгазынга дамчыдарының дугайында	Ш.С.-К. Куулар
56.	38	20.01	Тыва Республиканың Орук агентилелин акшаландырырынга акша-хөреңгини аңгылап бээриниң дугайында	Д.Ч.Ондар
57.	1283	1.11	Т.К.Санчатка материалдыг дузаны чедирериниң дугайында	Ч.М.Монгуш
58.	1306	9.11	Тыва Республиканың Улустун чогаалчызы К.-Э.К.Кудажының орнукшудулгазын организаастаарының дугайында	В.Т.Куулар
59.	1387	29.11	Л.В.Никифоровага материалдыг дуза чедирериниң дугайында	Ч.М.Монгуш
60.	1447	28.12	Х.А.Токага чангыс удааның материалдыг дузазын чедирериниң дугайында	Ч.М.Монгуш

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың февраль 14-те №234 доктаалынга №2 капсырылга Тыва Республиканың Чазааның күжүн чидирген деп санаан доктаалдарының ДАҢЗЫЗЫ

№	Доктаалдың дугаары	Доктаалды хүлээп алган хүнү	Доктаалдың ады	Контрольду боттандырып чорудар, эргедужаалдыг кижиниң ады
1	2	3	4	5
1.	343	9.06	1998 чыл «1999-2005 чылдарда инвалидтерниң социал деткимчези» деп Тыва Республиканың комплекстиг программаның дугайында	Е.К.Матвеева
2.	185	30.03	1999 чыл Тыва Республиканың Чазааның 1998 чылдың апрель 1-де №165 «Чурттакчы чонну ажылга хаара тударының федералдыг күрүне албанының Тыва Республика талазы-биле департаментизиниң айтырыгы» деп доктаалынга өскерилгелер киририниң дугайында	Ч.М.Монгуш
3.	927	3.11	Уругларлыг хамаатыларга күрүнениң акша дузаламчызын төлээринге өрени төлээриниң талазы-биле хемчеглер дугайында	Е.К.Матвеева
4.	75	30.01	2000 чылда Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүшкүнүнүн дугайында	Г.Ф.Балакина
5.	227	14.03	«2000 чылда Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүшкүнүнүн дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2000 чылдың январь 30-де №75 доктаалынга өскерилгелер киририниң дугайында	Г.Ф.Балакина
6.	432	26.05	2001 чылда Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүшкүнүнүн макроэкономиктиг көргүзүлгенин дугайында	Г.Ф.Балакина
7.	1044	16.10	2000 чылдың эрткен 9 айларында Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң түннелдериниң дугайында база 2000 чылда Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүшкүнүнүн күүселдезиниң чорудулгазының дугайында	Г.Ф.Балакина
8.	280	13.03	«2001 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун боттандырырының талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
9.	435	19.04	2001 чылда Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүшкүнүн боттандыра талазы-биле хемчеглерни бадылаарының дугайында	Г.Ф.Балакина
10.	1363	23.11	2001 чылдың ноябрь-декабрь айларда Тыва Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери баш удур көрүшкүн көргүзүлгенин чедип алырын хандыраарының талазы-биле хемчеглер дугайында	Г.Ф.Балакина
11.	27	23.01	2002 чыл Самбо хүреш талазы-биле Россияның Азия кезээниң чемпионадын белеткээриниң болгаш эрттирериниң талазы-биле оргкомитеттин составының дугайында	В.М.Кара-Тоннуг
12.	703	20.09	«Тыва Республикага уругларның, элээди уругларның болгаш аныяктарның күш-дамыр кижизидилгезиниң болгаш кадыкшылын быжыглаарының дугайында» республиканың тускай сорулгалыг программаның төлөвилелиниң дугайында	В.М.Кара-Тоннуг
13.	877	25.11	Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржак баштаан Тыва Республиканың Чазааның албан езу делегациязының Моолга ажылының түннелдериниң дугайында	Э.Л.Дежитмаа
14.	256	30.04	2003 чыл 1994 чылдан 2002 чылга чедир үеде продукцияның (барааннарның) эрте сөөртүлгезиниң акша-хөреңгини аңгылаанының үре-түннелиниң дугайында	Г.Ф.Балакина
15.	335	29.05	Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың январь 15-те №18 «Тыва Республиканың тус чер шугумнарынга агаар транспорту-биле пассажирлер сөөртүлгезинге өртектөр дугайында» доктаалынга немелде киририниң дугайында	Г.Ф.Балакина
16.	217	3.03	2004 чыл 2004 чылда Тыва Республиканың чүк сөөртүрү кызыгаарланган хуусааларлыг Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга база аңа деннээн черлерге нефти продуктуларын, одаар чүлдү болгаш аш-чем барааннарын (акциз адаанда барааннардан аңгыда) садып алырының болгаш чедирериниң талазы-биле хемчеглерни бадылаарының дугайында	Э.Л.Дежитмаа
17.	337	2.04	«2003 чылда Тыва Республиканың күрүне хереглелинге барааннар садып алырынга, ажилдар күүселдезинге болгаш ачы-дуза чедирилгезинге Тыва Республиканың күрүне чагыының күүселдезиниң дугайында» Күрүне илеткелин бадылаарының дугайында	Р.С.Баян
18.	457	7.05	Консалтинг ачы-дузазын чедирериниң дугайында айтырыг талазы-биле семинар-чөвүлел хуралды эрттиргениниң түннелдериниң болгаш биче сайгарлыкчы чоруктун субъектилеринге консалтинг ачы-дузазын чедирериниң талазы-биле хемчеглерни бадылаарының дугайында	Л.К.Салчак

1	2	3	4	5
19.	1112	8.12	2005 чылда Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин хуужударының баш удур көрүүшкүн планының (программазының) дугайында	Ш.С.-К. Куулар
20.	31	20.01	2005 чыл «Сайгарлыкчы чорук-2004» республика конкурзунун түннелдеринин дугайында	Л.К.Салчак
21.	326	11.03	2005 чылда Тыва Республиканың бюджетинче хуу кижилерниң орулгазынга үндүрүг кийрилдезиниң талазы-биле планныг сорулгаларның күүселдезиниң талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
22.	327	11.03	2005 чылда Тыва Республиканың бюджетинче сайгарлыкчы чоруктуң чамдык хевирлеринге баш бурунгаар онаар орулгандан чаңгыс аай үндүрүг талазы-биле планныг сорулгаларның күүселдезиниң талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
23.	328	11.03	2005 чылда чер участоктары дээш планныг сорулгаларның күүселдезиниң болгаш чер үндүрүүнүн, аренда төлевириниң чыылдазының талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
24.	329	11.03	2005 чылда Тыва Республиканың бюджетинче күрүне болгаш муниципалитет өңчү-хөреңгизинде турар өңчү ажыглалындан, өңчүнү хөлезилээнинден болгаш сатканындан орулгалар талазы-биле планныг сорулгалар күүселдезиниң талазы-биле хемчеглер дугайында база оларның чыылдазын көвүдедириниң дугайында	Р.С.Баян
25.	330	11.03	2005 чылда Тыва Республиканың бюджетинче транспорт үндүрүүнүн чыылдазын көвүдедириниң дугайында болгаш планныг сорулгаларны күүседириниң талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
26.	331	11.03	2005 чылда организацияларның өңчү-хөреңгизинге үндүрүг талазы-биле планныг сорулгаларның күүселдезиниң талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
27.	332	11.03	2005 чылда Тыва Республиканың бюджетинче хуу кижилерниң (хамаатыларның) өңчүзүнге үндүрүг талазы-биле планныг сорулгалар күүселдезиниң талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
28.	333	11.03	2005 чылда Тыва Республиканың бюджетинче организацияларның орулгазындан үндүрүг кийрилдезиниң талазы-биле планныг сорулгалар күүселдезиниң талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
29.	334	11.03	2005 чылда бойдус-курлавырларын ажыглааны дээш үндүрүг төлевирлериниң кийрилдезиниң база планныг сорулгаларның күүселдезиниң талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
30.	335	11.03	2005 чылда административтиг төлевирлер талазы-биле планныг сорулгалар күүселдезиниң талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
31.	336	11.03	2005 чылда Тыва Республиканың каттышкан бюджетинче үндүрүглер болгаш чыылдалар талазы-биле чедир чыгдынмаан чүүлдерни кызырарының талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
32.	337	11.03	2005 чылда Тыва Республиканың каттышкан бюджетиниң бодунуң орулгаларының планының күүселдезин хандырар талазы-биле үндүрүг органнары, статистика болгаш федералдыг казначейство органнары, Тыва Республиканың ямылары болгаш ведомстволары база Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының органнары-биле ажылды дүүштүрериниң талазы-биле хемчеглер дугайында	Р.С.Баян
33.	465	16.04	2005 чылдың 1-ги кварталында Тыва Республиканың бюджетиниң баш бурунгаар күүселдезиниң болгаш ямыларның, ведомстволарның база кожуннарның болгаш Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның чагыргаларының Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың март 11-де №325-339 доктаалдары-биле бадылааны бюджеттин бодунуң орулгаларының кийрилдезиниң планын күүседириниң талазы-биле кылып турар хемчеглерниң, 2005 чылдың 2-ги кварталында үндүрүглерниң болгаш чыылдаларның долу кийрилдезин хандырарының талазы-биле сорулгалар дугайында	Р.С.Баян
34.	665	26.05	2004 чылда чүк сөөртүлгези кызыгаарлыг хуусааларлыг Кыдыкы Соңгу чүк районнарынче болгаш аңаа деңнээн черлерже продукцияларны (барааннарны) хуусаа бетинде сөөртүрүнге күрүнениң саң-хөө деткимчезиниң регион фондузунуң акша-хөреңгизи-биле чүк сөөртүлгези кызыгаарлыг хуусааларлыг Кыдыкы Соңгу чүк районнарынче болгаш аңаа деңнээн черлерже продукциялар (барааннар) сөөртүлгезин боттандырганының түннелдериниң дугайында	Э.Л.Дежитмаа
35.	1172	26.10	Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы көөрү-биле «Тыва Республикага бюджеттер аразында харылзаалар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң төлевилелин кийрериниң дугайында	Р.С.Баян
36.	1223	9.11	Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы көөрү-биле «Тыва	Р.С.Баян

1	2	3	4	5
37.	1346	1.12	Республиканың девискээринге патент үндезининге хуу сайгарлыкчыларның үндүрүг тыртырылганының бөдүүнчүктен системазын ажыглаарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң төлевилелин кийрериниң дугайында Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынче 2005 чылдың 9 айларында Тыва Республиканың республика бюджетиниң күүселдезиниң болгаш 2005 чылдың 3-кү кварталында Тыва Республиканың Чазааның курлавыр фондузунуң акша-хөреңгилерин хувааганының дугайында медээни чорударының дугайында	Р.С.Баян
38.	125	16.02	2006 чыл Республикага Ада-чурт камгалакчызының хүнүн эрттирериниң талазы-биле хемчеглер дугайында	В.С.Монгуш
39.	437	6.04	2006 чылда конкурс хевиринге садыглаашкынны чорударының графигин бадылаарының дугайында	Р.С.Баян
40.	1129	26.11	2006 чылда Тыва Республикага Улгады берген улустуң делегей хүнүн эрттирериниң дугайында	Ч.М.Монгуш
41.	1143	26.09	2006 чылдың январьдан августка чедир үеде 2006 чылда Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин хуужударының программазының күүселдезиниң баштайгы түннелдериниң дугайында	Ш.С.-К. Куулар
42.	1417	13.12	Тыва Республикага чаа чылдың байырлыг хемчеглерин эрттирериниң дугайында	Ч.М.Монгуш

«Тыва Республиканың Экономика чөвүлелин тургузар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың март 9-та №249 доктаалыга өскерилге кийрер дугайында 2007 ч. март 1 №304 Кызыл хоорай

Сибирь федералдыг округта Россия Федерациязының Президентизиниң бүрүн эргелиг төлээзиниң чанында Чөвүлелдин, Сибирь федералдыг округтуң хоойлужудулга Чөвүлелиниң болгаш «Сибирь дугуржулгазы» девискээрлер аразының ассоциациязының Чөвүлелиниң 2007 чылдың январь 23-те (Новосибирск хоорай) каттышкан хуралының шитпирлерин боттандырар талазы-биле пунктузунуң 7 хемчээни, Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың февраль 2-де №182 бадылаан

доктаалын күүседире-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың Экономика чөвүлелин тургузар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың март 9-та №249 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кийрер:

Тыва Республиканың Экономика чөвүлелиниң составын чаа редакция-биле бадылаар (кошкан)

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.МОНГУШ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың март 1-де №304 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Экономика чөвүлелиниң СОСТАВЫ

Ш.Д.Ооржак — Тыва Республиканың Чазак Даргазы, даргазы;
Г.Ф.Балакина — Тыва Республиканың экономикактиг хөгжүлдө сайыды, дарганың оралакчызы;
Т.Д.Моламдай — Тыва Республиканың Чазак Аппарадының экономика, саң-хөө болгаш адыр хөгжүлдезиниң эргелелиниң килдиз начальниги, харысалгалыг секретары;
Т.Г.Авруцкая — «Крис имидж» КХН-ниң директору (дугуржулга езугаар)
С.А.Барыбин — Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар, энергетика, транспорт, харылзаа, орук ажыл-агый сайыды;
Р.С.Баян — Тыва Республиканың саң-хөө сайыды;
А.В.Брокерт — Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы;
А.Я.Вамбольдт — «Тардан Голд» КХН-ниң директору (дугуржулга езугаар);
Э.Д.Даваа-Самбуу — Тыва Республиканың Биче сайгарлыкчы чорукту деткиир фондуң директорунуң хүлээлгезин күүседип турар;
Д.Х.Дансюрю — «Тываресурс» КХН-ниң директору (дугуржулга езугаар);
В.А.Двинский — Кызыл кожуннуң сайгарлыкчыларының хөй-ниити каттыжышкынының удуртукчузу (дугуржулга езугаар);
Р.Д.Доржу — хуу сайгарлыкчы (дугуржулга езугаар);
Н.Г.Дубровский — Тываның күрүне университетиниң ректору (дугуржулга езугаар);
В.В.Исаков — «Улусчу банк» ААН-ниң даргазы;
К.Ф.Каршиев — «Саян-Сервис» КХН-ниң директору (дугуржулга езугаар);
Ш.С.-К.Куулар — Тыва Республиканың чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылганының сайыды;
В.И.Лебедев — РЭА-ның СС-ниң ТБКШКИ-ниң директору (дугуржулга езугаар);

А.Э.Монгуш — «Тывасүт» ККБ-ниң директору (дугуржулга езугаар);
Е.Д.Монгуш — «Республиканың эртем-инновация төвү» коммерциялыг эвес эштежилгениң директору;
А.А.Неволин — «Ойна» алдын артелиниң директору (дугуржулга езугаар);
А.В.Ондар — «Компания «Элком» КХН-ниң директору (дугуржулга езугаар);
В.Ч.Ооржак — Тыва Республиканың Хереглекчилер эвилелиниң баштаар чериниң даргазы (дугуржулга езугаар);
Б.И.Очур — «Сардаана» КХН-ниң директору (дугуржулга езугаар);
С.И.Пешков — «Тывамебель» КХН-ниң директору (дугуржулга езугаар);
В.В.Сат — «Фрактал» КХН-ниң директору (дугуржулга езугаар);
Р.М.Соян — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының өңчү-хөреңги, экономикактиг политика болгаш сайгарлыкчы чорук айтырылганының талазы-биле комитет даргазы (дугуржулга езугаар);
Г.В.Спрыгина — Каа-Хем кожуннуң Сайгалыкчылар хөй-ниити организациязының удуртукчузу (дугуржулга езугаар);
Ю.И.Суге — Таңды кожуннуң Сайгарлыкчылар хөй-ниити фондузунуң удуртукчузу (дугуржулга езугаар);
Б.М.Сыдыков — «Каа-Хем» хөмүрдаш уургайы» ААН-ниң директору (дугуржулга езугаар);
Т.А.Тютрина — Тыва Республиканың Садыг-үлетпүр палатазының удуртукчузу (дугуржулга езугаар);
В.В.Худышкин — Россияның Экономикактиг хөгжүлдө яамызының Тыва Республикада төлээзиниң удуртукчузу (дугуржулга езугаар);
К.У.Чамзын — «ГАО-2» ААН автотранспорт бүдүрүлгезиниң чингине директору (дугуржулга езугаар);
Ю.П.Южаков — Россия Федерациязының Төп банкызының Тыва Республикада Национал банкызының даргазы (дугуржулга езугаар).

Чайгы дыштанылга

ЛАГЕРЬЛЕРДЕ – 27 МУҢ УРУТЛАР

Бо чылын республикага 27 муң уруг янзы-бүрү хевирлерниң чайгы лагерлеринге хаара туттунган турар ужурлук. Чүгле Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызының шугуму-биле лагерлерниң бирги сезоннарынга 10 773 уруглар, оолдар кадыкшылын быжыглап, дыштанып алганын өөренип көөр чүве болза, бо сорулганы күөседиптериниң бүгү барымдалары бар. Чогум-на харын, бо чоокку чылдарда план күөсеттинмейн турган деп чүве, шыны херек, черле турбаан.

Уругларның чайгы дыштанылгазы-биле Тывада үш албан чери: Өөредилге яамызы, Күш-ажыл болгаш социал камгалал яамызы база республиканың профвигилдериде ажылдап турар. Эң хөй – 21 муң уруг Өөредилге яамызының шугуму-биле дыштанып. Чыл санында бо айтырыг-биле дорт ажылдап турар болгаш, яамы уругларның чайгы дыштанылганын черле багай эвес организастан турар. Харын-даа сөөлгү чылдарда оларның материал-техниктиг баазалары көзүлдүр экижэн, санитар эмчилерниң талазындан сагындырылгач каш катап кызырылган.

Дыштанып турар уругларның кижизидилге айтырыын алыр болза, бо хүннерде тускай программа чок ажылдап турар лагерлер шуут чок. Чижээ, бо чылын дыштанылга лагерлери «Толерантность – амыдыралдың омур-хевирин» деп программа-биле ажылдап турар (толерантность – шыдамык чорук азы өске үзел-бодалга чымчак дээн уткалыг). Ооң күөсел-дезин Өөредилге яамызының харысалгалыг ажылдакчылары, удуртукчузу өөредилге сайыдының оралакчызы Уран-кыс Ондар,

Кызылдың № 1 ортумак школазының чанында хүндүскү лагерьде уруглар.

лынче угланышкынны экижиткен демдегелер турар. Ылаңгыя патриотчу кижизидилге бирги черге үнген. Вожатыйлар, кижизидикчи башкылар уругларга кадык-чаагай амыдыралдың омур-хевирин хевирлээриниң талазы-

салым-чаянныг уругларның чайгы школазынга июнь айда 94 уруг дыштанган. Өөредилге яамызынга хамааржыр Дус-Хөлде «Лингвист» лагерьге 20 уруг орус дылды ханы өөренимшаан, дыштанган.

Республика чергелиг школачы олимпиадаларның болгаш спортчу хемчеглерниң тиелекчилери 60 оолдар, уруглар ТР-ниң республика лицейинде (эрги тыва-түрк лицейде) «Олимпийжи» лагерьге кадыкшылын быжыглап дыштанганы солун. Республиканың бойдус-биологтуң төвүнде Экология академиязы ажылдап турар. Аңаа республиканың школарындан 71 уруг билин бедидип дыштанган. Шак-ла ындыг хевирлиг лагерь Кызылда уругларның техниктиг чогаалдылга төвүнде база ажылдап турар.

Өөредилге яамызынга хамааржыр «Юность» лагеринде база амыдырал бо хүннерде хайымныг. Чоокта чаа аңаа республиканың хоорайларының болгаш кожууннарының школачыларының «Зарница» оюну болуп эрткен. Ооң мурнунда бо-ла лагерьге школачылар аразында Президент маргылдаалары эрткен.

Амгы үеде уругларның чайгы дыштанылга лагерлеринде ийги сезоннар чоруп турар. Ынчал кээрге, уругларны чайгы үеде эки дыштандырып, кадыкшылын быжыглап, чаа өөредилге чылынга белеткеп алыр дээн кол сорулга боттанышкында-дыр.

Юрий КӨК-ООЛ.

Авторнуң тыртырган чуруктары.

шыңгызы-биле контролдап турар. Бо программаның боттандырылганын ада-иелерни база киириштирип турары солун.

Күш-ажылдың болгаш дыштанылганың чайгы лагерлеринге 1420, стационарлыг лагерлерге 1276, школа чанында хүндүскү лагерлерге 7362, тускай угланышкынныг лагерьге 335, кадыкшылга лагеринге 380 уруг бирги сезонда дыштанган. Оларның аразында амыдыралының аайы-биле нарын байдалдыг уруглар база бар. Чижээ, ада-иези ажыл чок 506 уругну, хөй ажы-төлдүг өгбүлелерден 1325, долу эвес өгбүлелерден 1128, яды өгбүлелерден 636, өскүс 512, инвалид 164, назы четпээн уругларның тускай учедунда турар 110 кижини... июнь айда дыштандырган.

ТР-ниң өөредилге сайыдының оралакчызы Уран-кыс Сергеевнаның чугаалап турары-биле алырга, лагерлер оларның доктаамал хайгааралында. Июнь айда, бирги сезонда, Эрзин, Тес-Хем, Сүт-Хөл, Бии-Хем кожууннарның бүгү хевирлериниң лагерлерин хынаан. Уран-кыс Сергеевна оларның ажыл-амыдыралы-биле боду барып таныжар чаңчылдыг. Июнь айда хыналдаларны база боду удуртуп чоруткан. Ол лагерлерде уругларның кижизидилге ажы-

«Таежный» дыштанылга лагеринде.

ЧҮГЕ КАМНАВАС БИС?!

Ада-өгбелеривистиң биске дамчыдып бергени үнелеп четпес эртиневис – төрөөн тыва дылы-высты камнап, кадагалап, улам сайзырадыры – дорт хүлээлгевис. Бо талазы-биле ажыл чорбайн турар деп чугаалап болбас. Хемчеглер алдынып турар боордур, ынчалза-даа херек кырында түннелдер көзүлбейн турар. Со-нуургалдыг кижилерниң – башкыларның, эртемденнерниң-даа бодалдарын, сүме, өөредин солун-сеткүүлдерге бижип, радио болгаш телевидениеге чугаалап турарын чүлдүгүнер мен. Тыва дылдың чугаа культуразынга хамаарышкан чугула, солун хемчеглер школаларда, ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринде-даа эртип турар-дыр.

Тыва дылды республиканың күрүне дылы кылдыр доктааткандан бээр эвээш эвес чылдар эрте берген. Ынчалза-даа ооң херек кырында канчаар боттанып турары эскертинмес-тир. Эрткен чоокку үелерге чедир-ле тыва дылды школа назы чедер бергенде, бирги класстан эгелээш өөредир турган-на болгай. Сөөлгү үеде уруглар садтарында безин тыва дылды өөредип, уругларны школаже киреринге белеткеп, турар апарганы өөрүнчүг. Чамдык таварылгаларда хоорайларда, ылаңгыя найысылалда уруглар садтарында кижизидикчи башкылар орус дылдыг болганындан, тыва уругларның төрөөн дылыныче кичээнгейи кошкап, орус дылче чая бээриниң барымдалары бар. Орус дылды чажындан өөредир чугула болбас аргажок, ол аныяк салгалдың келир үезинге чугула ужур-дузалыг, дээди өөредилге черлеринче кирерде даштыкы дылдарны өөренириниң эң чугула чепсээ-ле болгай. Ынчалза-даа төрөөн дылын эки билбес болза, өске дылды өөренири берге апар. Даштыкы дылды бешке өөренир дизе, төрөөн дылын бешке билер херек.

Төрөөн дыл дээрге, нацияның дылы болганда, кымга-даа хүндүткелдиг болур ужурлук. Сөөлгү үеде аныяк өскеннин, чаштарның аразында тыва дылын кошкак билер ийикпе, азы шуут билбес, орус дылга чугаалаар апарганының чижектери эвээш эвес. Ында оларның буруузу чок, долгандыр байдалдың, ниитилелдин база бистерниң боттарывыстың салдарывыс-тыр ийин. Эвээш саныг тыва чон төрөөн дылывыстың сөс курлавырын байлакшыдар тудум, ону чоорту ядарадып-ядарадып, чидирип алзывысса-даа хөңнү апардывыс-ла.

Бо чылды Президент В.В. Путин орус дылдың чылы кылдыр чарлаанын билер бис, ында ханы утка бар деп билзе чогуур. «Дылдың арыг болурун ыдыкты-биле камгалап чорунар!» Даштыкы сестерни кажан-даа ажыглаванар. Бистен яды дылдардан чүнү-даа алган ажы чок, орус дыл ол хире байлак болгаш өткүт» — деп, уруг орус чогаалчы И.С. Тургенев чугаалаан. Херек кырында кандыгыл дээр болза, орус дылдың ат-алдары ындыг-ла кончуг эвес болуп турар. Чылдар эрткен тудум орус дылдың туружу божаңнап бар чыдар боор-дур. 1900 чылда Рос-

сия империязынга 150 млн. кижиге орус дылды билер турган, а тозан чылдар эң-не дүжүткүр болуп, делегейде 350 млн. хире кижиге билер апарган. Амгы үеде орус дылды билер кижилерниң саны оранчок кызырылган.

Чоокта чаа хоорайның номчулга залынга Пушкин аттыг национал библиотеказының ажылдакчыларының эртиргени орус дыл клувунун хуралынга олуруштум. Аңаа башкылар аныктарның чугаа культуразының кудузуң, дылдарны кошкак билериниң дугайында дүвүрел-биле чугаалап турдулар. Ооң бир кол чылдагааны көдээ школаларда орус дылдың башкылаашкынының куду денелде турарында дээрзин айтып турдулар. РФ-тиң Күрүне Думазынга дылдар дугайында хоойлу чогаалдыкчыларының удуртукчузу турган дыл эртемдени К.А. Бичелдейнин тодаргай чижек, барымдаларлыг чугаазын кижиге бүрүзү улуг сонургал-биле дыңнадывыс.

Төрөөн дыл дугайында

Аас чугааны «хойпактаарынга» орус дылдың салдары улуг апар чыдар. Чижээлээрге, «папа, мама, бабушка, дедушка, дядя, тетя» дээн чергелиг сөстөр ала-чайгаар хүн бүрүнүн идеккейлиг ажыглалыныче кирип бар чыдар. Чамдык чингине тыва сөстөр чоорту уттундуруп, сөс курлавырындан шуут үнүп турар. Тывалап тура, чамдык радио, телевидение ажылдакчылары, шыырак эртем-биллиги-даа кижилер чугаа кадында-ла орус сөстөрүн, сөс каттыжышкыннарын-даа ажыглап турар таварылгаларны кижиге эскербес аргажок. Чижээ: «срогу төнген, указтар үнген, нарушениелер хөй, федеральный бюджеттен финансирование болбаан...» дизе-ле, оон-даа хөй.

Чугаа культуразы. Ону сагып турар бис бе? Ылаңгыя кудумчуга, хөй-ниити черлеринге. Бо талазы-биле байдал мырыңай чаржынчыл. Улгады берген херээжен кижилер безин орус-тыва сөстөрнү холуп, ааска эптешпес сөстөр-биле эрткен-дүшкен улус-чонну каргаан турар. Оларны оон-моон келген аалчылар көөр болза, чөгенчин кайгаар болбайн аан.

Бистиң хоорай, суурлары-выста дыка хөй кудумчуларның аттарын алдарлыг кижилерниң ады-биле адаан. Тывалап чугаалап тура, ол аттарны орус дылда ыш-каш ажыглап адаар апарган: Ленина, Лопсанчала, Гагарина, Калинин... Телевидение ажылдакчылары безин ындыг-дыр. Ленин кудумчузу, Лопсанчап кудумчузу деп тывалаарга, дыңналыры безин аяныг ышкажыл.

Тыва дылывыска камныг болуп көрээлиңер дээрзин чагывышаан, бо чүүлүмнү шулукчу Салчак Молдурганың бо одуруглары-биле доостум.

Бакка-сокка дылдар солуп, хойпактавайн,
Баштай төрөөн дылың эки шиңгээтсиззе,
Өңүк туржук, өскениң-даа дылы сеңээ
Өөредип каан адың ышкаш, чаажыга бээр.

Шоома ДАРЖАЙ,
башкы, журналист.

"ШЫННЫҢ" *ногмазында*

БОТТАРЫ АЖЫЛДААР

«Төрөл чок кижилер ажил тыппас» деп чон аразында мындыг үлегер домактын тыптып келгени үндезинниг. Россия Федерациязының Чөвүлелинде бистиң республиканың төлээзи Л.Нарусова Тыва республиканың Чазаның даргазына мындыг айтырыг салган: «...төрөл бөлүктөрдүн үндүрүп турар демиселиниң улуг бергезин хүлээп көрбейн барып болбас. Херек кырында алыр болза, Тывада политиктиг демисел чүгле партиялар аразында эвес, а демисел төрөл бөлүктөрдүн аразында чоруп турар. Силер, кадрлар шили алырынга хамаарыштыр төрөл аймак сүрер чорукту эдерин бо дап турар силер бе?» Бо айтырыг кончуг шын-дыр деп үнелээр-дир мен. Кадрлар шилинде бистиң амгы чазавыс чаа езу-биле ажилдап эгелээни эки-дир. Төрөл бөлүктөр аразында демиселдин Тывада бары шын. Мен борта хөй барымдаалар бживес мен.

Өзү кара берге үде ажил чок азы эвээш шалында төрөлдөрдүн кээрге, өрү тырттып турганы, бир талазында чөп-даа болгу дег, ынчалза-даа эмин эрте бергени-ле кончуг. Ажил чок кижилер кожуун бүрүзүндө хөй, оларга ажил черле тывылбас-тыр, хөй чылдарда оларны көрүп келдим. Кончуг-ла берге үени чурттап эртип турар улус-тур бис.

Байдал ындыг турда кым-даа бодунуң төрөлдүн депутатка сонгул алырын, даргазынга олуртуп алырын бодай бээр. Ынчангаш чон аразында үстүндө үлегер домак-

тын тыптып келгени ол-дур. Кандыг-даа удуртукчуну көөрге бодунуң-на төрөлдөрдүн ажилга кызып алган болур. Кайда-даа ындыг чүвени чажырып канчаар. Шүгүмчүлөл кылып кым-даа аас ашпастаан. Капиталисттиг ниитилелдин алыс шынары хире. Орус улуста мындыг үлегер чугаа бар-ла болгай: «Ээзи кожай боду-ла билер». Бодунуң бүдүрүлгезинге кожай кижилер боду билбейн канчаар, а эрге-чагырга органның азындыг чүве турбас ужурулуг.

Мөңгүн-Тайгага ажил тывылбас болбайн канчаар. Тараа, ногаа тарырга орта бышпас. Биче бүдүрүлгелер чок-тур. Малчынаар дээрге база ажилдаар чер чок. Элээн каш бай ажилдаар улусту ажилга хүлээп алганы эки. Ам, чайгы үеде дүк-биле кидис салырын организастаар болза эки, ону шуут ыяап-ла кылыр сезоннуг ажил кылдыр чазактан даалганы бээр. Ынчан дыка хөй кижилер ажилдап алыр аргалыг. Шупту ажилдарны хол-биле-даа кылгай. Дүктү кагарын, дыдарын, чуруун, салырын, сөөртүрүн, өерин кылып билер кижилер ам-даа бар. Кидисти чугалады-даа, кылынады-даа кылгаш чоорган, дөжек, хүрежир чадыглар, кидис уктар, идик оыттары, чонак, энчек, чүң дээш кылыр чүвөлөр-ле хөй-дүр. Ынчангаш төрөлдөн ажил кордап олурбайн, боттарыңар ажилдаңар, чонум.

Адыг ХЕРТЕК.
Мөңгүн-Тайга кожуун.

ӨӨРҮНЧҮГ ЧАДАВАС

Кижилер амытан дириг өртемчейге чурттап чорааш, аарыг-аржык болурун кажан-даа күзевес. Ынчалза-даа ындыг үлеге тавагышкыш, инвалид болу бээр дыка-ла берге. Бодум төрөлдөмдөн инвалид кижилер болгаш кандыг үле эдилээрин дыка эки билер мен. Амгы үеде караа көрбестер ниитилелиниң даргазы бооп бир чыл ажыр ажилдап чор мен. Бо кыска хуусааның дургузунда кандыг чүвени дыңнаваан дээр.

Неделяның среда санында ийи өрээлдиг бичежек бажынывыска чыгып келгеш делегейде, чуртта, Тывада чү болуп турарын ниитилелдин библиотеканың хоочуну Валентина Канчыыр-ооловна Оюндан дыңнап билип алгаш, сайгаржып чугаалажырывыс чаңылчаан. Чамдыктарда пенсия болгаш социал хандырылга департаментинин специалистери келгеш инвалидтерге хамаарыштыр кандыг чаартылгалар, өскерилгелер, немелделер болганын тайылбырлап, сонугаан айтырыгларыңа долу болгаш делгеренгей харылырны берип турарыңа өөрүүр бис.

Аравыста кандыг-даа мергежилдин кижилери бар: эмчилер, башкылар, тудугчулар, малчынар, саанчылар, даараныкчылар, поварлар дээш. Оларның аразында кандыг-даа талантылыглар бар. Олар бети дизе Абакан, ындыг дизе Москва чедир мөөрейлерге,

фестивальдарга, көрүлделерге киришкеш, шаңнал-макталдарны эккеп турарыңа чоргаарларың бис. Ындыгларга Александр Монгуш, Алдын-кыс Монгуш, Сержиңмаа Ховалыг, Аңгы Хертек болгаш өскелерни-даа адап болур. База бир чоргаарлывыс, оожум-топтук чаңгы, байырлалдарда эдер-хааржаан кезээде чүктөп алган, хөйге чонга бараан бооп чоруур, Тываның болгаш Россияның культуразының алдарлыг ажилдакчызы хүндүлүг аттарның эдилекчизи Анатолий Мижит-Доржуевич Монгушту канчал демдеглевес боор.

Ниитилелдин кежигүннеринден узун назылыглар база арбын. Эң узун назылыгы – Александр Бондарев. 97 харны харлапкан дайын киржикчизи, хөй санныг орден, медальдарның эдилекчизи бо кырганның адак-бышкаа ам-даа чиик, хөглүг-баштак җаңын салбаан хевээр. Алексей Грецилов, Али Рамазанов, Николай Иванов, Виталий Матюшенко, Сергей Митяев, Анна Баазан, Софья Кузина, Юрий Огнев, Тосья Монгуш, Татьяна, Николай Золотухиннер кезээде чагыг-сүмезин берип чоруур хоочуннарывыс ол.

Кижилер сеткили бичин чүведен өөрүүр дээр болгай. Мээң бо үнген чүүлүм оларга өөрүнчүг медээ-даа болуру чадавас.

Ирина БЮРБИУ,
ниитилелдин даргазы.

ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ САДЫГ БОЛЗА

Пенсионерлерниң пенсиязы өскен деп сураг дыңналып келирге-ле, эртенде бөрбек садыг бүрүзүндө бараан өртээ өзе берген турарыңа пат чаңгыгып калган бис. А бараан өртээн чылдан чылче ынчаар улгаттырып туруп бээрге, пенсия өскенинге кижилер өөрүвес-даа апаар-дыр. Пенсия акшазы-биле чергелештир өртектер деңге өзерге, ооң ажыктыын кым чүүлдүгүзүнгенил, ындыг

политика турбас ужурулуг.

Чазак пенсионерлерге сагышты салып турар, ынчалза-даа ол ам-даа чедимчелиг эвес. Октябрьда чаңгыс катап эртер хоочуннар хуралыңа чамдык даргалар «кырганның эз көрүнүп, чиик өртектег садыгны ажыдары чөптүг» деп саналдап тургаш-ла, оон түңнел-даа үндүрбейн баарын чүү деп көөрүл?

Кызыл хоорайга тускай садыг тудуп, шүүдеп турбайн, баштайгы шенелде-даа болур-ла ыйнаан, садыг баазыңа делгем өрээлдерниң бир азыңа пенсионерлерге 15-20 хуу чиигелделиг садыгны санитар байдалын көрүп тургаш, ажытса деп саналдыг мен.

Алдын-оол ОНДАР,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

"АДРЕСТЕР" АМ-ДАА БАР

Арагалаашкын болгаш корумчурум чок байдал ылаңгыя аныктар болгаш школачылар ортунда непертээн-дир. А херээжен чон арагалааш аажок көскү апаарын эскербестер-даа. Эзирик херээженнерниң холундан эр улус амы-тыныңдан чарлып, өлүп-хорап турарын чүү деп көөрүл? Оруктарда озал-ондактарның барык-ла хөй кезини база-ла арага

ишкен чолаачының хайыңдан болуп турар болгай.

Араганы чурт иштинче кири сөөртүрүн болгаш садарын чурумчудар дугайында Чазактың доктаалдары-даа, Президентиниң Чарлыктары-даа саазын кырында хоойлу бооп артканының хомуданчыын. Шынары багай арага садар «адрестер» ам-даа бүдүү садыглавышаан, ооң когун үзүп

чадашкан хевирлиг чүве бо. Ону черле чок кылырының аргазы чок чүве ирги бе?

Корум-чурум үрээшкенин, арагалаашкынны шегледип болур күш бисте бар. Орта чүгле демниг ажил херек. Харысалгалыг удуртукчулар бо айтырыгларже кичизенгейни углап, шыңгыраткан хемчеглерни чүге албазыл?

Шойдар ДУВЕНДЕЙ.
Чадаана хоорай.

ЫРЖЫМ БУЛУҢДА

Ырак-узак Өвүр кожууннун Дус-Даг суурда байдалды бживес арга чок-тур дээш бживидис.

Бистиң суурда четпестерниң хөй деп чүвезин кайгап ханмастыр бис. Уруг-дарывыс эртембилиг чедип алгаш келгеш ажилдаар чер тыппас. Эвээш санныг организацияларда пенсионерлер колдаан. Суурнун ортумаг школазыңа шагда дөрт чүс хире өөреникчи өөренип турган болза, амгы бо хүнде дөңгүп-ле 200 ажыг кижилер бар. Ада-иелер уругларын Кызылче өөредип турарыңа база ужуру бар боор. Башкыларның аразында назы-хары улгаткан, шак эрттирип олурарларны чок деп болбас. Эге билигнүң эң-не эгезин назы четпезин уруглар садыңга эгелээр болгай. Садикте ажилдап турар башкылар аразында чугаалажып, хоп дажып олурар, оон кедерезе эзирик ажилдап чедип келирлер-дир. Ону чүү деп көөрүл?

Каш пенсия ашказын үезинде үлестезин. Ай эгезинде чыдар улустуң пенсиязын үлээр дээр-дир. Суму хамаанчок кожуунда-даа хүн-хүнү-биле пенсия үлөп турар ынча хөй кижилер бар эвес, кандыг кончуг чүве ийик. Оон мурунда пенсия чери үлөп турда озалдаза-ла айның 15-тен саадатпас чүве, бо удаада июнь айныын 28-те почта чери үледи.

Суурувус чону телевизорга 1-ги, 2-ги каналдарны көрүп турган чүве, ол шагда үрелген, дүлей-биле дөмей. Бөдүүн, долгаар телефон турган чүве, ооң шугуму база үрелген, кылдымас болганы ол чүве ийик бе, билдинмес.

Суурувус ийи хемниң аразында турар чер болгай. Орук дугайында чугаалааш-даа канчаар, аас човаа болур ыйнаан. А кол-ла чүве, чоокта чаа туттунган демир көвүрүгүнү кыдыын эрткен чылын үер чире шаап бады барган, ол-ла хевээр чытыпшаан. Айыыл-

дыг байдалда шагдагы ыяш көвүрүглөп машина-балгат эрттип-ле турар, өршээ! Үргүлчүлөлдиг чаыс-чайык келир чүве болза төп-биле харылзаа үстүрүнүң кырында келгени бо.

Бо бүгүнү сумувус чагырыкчызы В. Донгак чүү деп көрүп турар ирги?

Кожуун баштыңы А. Куулар база бо чер чурттуг дарга болгай. Ийи-үш удаа сонугдар дээрге суурувус байдалын сегеретсин деп идегел-биле деткип-ле турдувус. Оон эки түңнел-даа көрбедивис. Дарганың азаашкыныңары-даа бүтпезин, идегеливис-даа өштү.

Бистиң ыржым-даа бол, хөй-ле чаартылгалар негеттинип турар суурувуска эртем-билигилги аныктар кээп ажилдап, эки чүүлдерни эгелээринге бүзүредивис.

У. ДОНГАК, С. МОНГУШ,
М. КЫРГЫС, О. ТЮЛЮШ,
Дус-Даг суур.

ДАГНЫҢ АДЫН ТОДАРАДЫР

Дөгэ баары ... деп, сурагылыг дагны чажымдан бээр билер мен. Кызылга 16 харлыымда келгенимде ол дагның ады «Ленин» чораан. Чон ону «Ленин»-даа, «Дөгэ»-даа эвес, «Дөгэ» деп адаар. Сөөлгү үеде ол дагга хамаарыштыр маргылдаалыг айтырыгларны солунда безин бижип эгеледи. Шынында ооң херээ чок чүве-дир ийин.

Кызыл хоорай чурттуг, ам 70 хар ажа берген, полковник кижиле бо-ла хөөрежи бээр мен. Шаанда «Дөгэ» дааның кырыңа ТАР-ның сүлде демдээн салып каан турган дээр кижилер. 1939 чылда чазак-парламент баштыңарын чок кылганын билер бис. Дагның арныңа ТАР-ның сүлде демдээн ап каапкаш, «ТАР» деп бижип каан. Оон ыңай тайылбырның херээ чүү боор. Мында политиктиг чүүл барын номчукчулар эскерер ужурулуг.

1944 чылда Тыва ССРЭ-ге каттышканда улуг байырлалды Дөгэ дааның баарыңа эрттирген. ССРЭ-ден келген журналистер байырлал ТАР дааның баарыңа

эрткен деп, бижээн. Ону шүлүкчү Ю. Кюнзегеш каттырып чугаалап олурар чүве.

Демократия биске келгенде, кезек аныктар «Ленин» деп сөстү ап октапкаш, орта «Дөгэ» деп бижип кааш, ССРЭ үезинде элээн ыйт-шимээниң үндүргөн чүве. Бо оолдар дагның адын көңүс шын эвес бижип алганнар. «Дөгэ баары...» деп аялгада «Дөгэ-э» деп узадыр дыңналыр болгай. Кажан ол ырыны, аялганы хөгжүмчү кижилер таптыг дыңнап олурарга «э»-ниң бирээзин узадыр адааш, бирээзин чартык үн кылдыр нота езуугаар ойнаар ужурулуг.

Радиожурналист тургаш, Дөгэ даанда кыштаглап олурар 100 хойдан 105 хураган алган малчын кижилер дугайында очерк бижип эккел деп даалга алган мен. Ол кижилер-биле чугаалажырымга, мээң кыштаам биче Дөгэ кырында дидир. Бо даг ийи турган чүве-дир аа, деп кайгап айтырарымга тайылбырлап берген. Улуг Дөгэ хоорайже көрүнгөн ол-дур, а биче Дөгэ ооң арай үстүндө база бедик даг. Ындыңдан кээрге дески,

харай бээрге хемче хөрзөн дөгөп алган чыдар дидир. Ынчаарга мен, кайы чурттуг силер деп, айтырган мен. Бо-ла салчактар, маадылар, чоодулар Дөгэ даа чурттуг улус бис, чайын Улуг-Хем кыдыыңа чайлааш, кыжын Дөгэ кырыңа үне бээр деп таныштырды. Ынчаар «Дөгэ» эвес, «Дөгэ» хемче хөрзөн дөгөп алган турары ол-дур.

Амгы шагда кижилер бажыңга чүү кирер болдур, ол дугайын солунга чарлаксаар. Чаа чүүл тыпкан кижилер болукаар. Тываның символиказын дагга бижир деп, бир автор силерниң солунга бижиди. Бодаарымга ол ТАР-ның сүлде демдээ деп чугаалаксаан хевирлиг. Дөмей-ле ону аныктар ап каапкаш, бодунуң адын салып каарлар. Бир эвес дагның адын шын бижип каар болза, олар аңаа дегбейн барып болгу дег. Тенек кижилер-биле маргышкыш чор чүвөл, бижир-бижир-бижиреске-даа дагның ады «Дөгэ» кылдыр кезээ мөңгөде артып калыр-дыр ийин.

Эдурад ДОНГАК,
чогаалчы.

Кызыл хоорай.

